

KACÍRI, HERETICI, BLUDÁRI A BOJ PROTI KACÍRSTVU V STREDOVEKOM UHORSKOM KRÁĽOVSTVE¹

Heretics, Apostates, Schismatics and the Fight Against Heresy in the Medieval Kingdom of Hungary

Miloš Marek

DOI: 10.17846/CL.2018.11.2.98-131

Abstract: MAREK, Miloš. *Heretics, Apostates, Schismatics and the Fight Against Heresy in the Medieval Kingdom of Hungary*. The Catholic Church had to deal with the ideas different from its official learning already at its beginnings. These heretic movements threatened its unity, therefore the Church represented by the Pope and the Church hierarchy in cooperation with the worldly power tried to stop such thoughts by the means of ecclesiastical punishment. To suppress the heresy the institute of inquisition was established. Heretic ideas also spread in the medieval Kingdom of Hungary. Its southern parts, for instance, affected the influence of Bogomilism in the 11th century. Since the end of the 14th century the ideas of the Waldensian movement spread to the western part of the Kingdom. In the 15th century students from the Prague university introduced radical Hussite teaching in Hungary. This teaching found its audience especially in the southern parts of the Kingdom and in Transylvania. The ideas of the Lutheran reformation came from the German lands to Hungary already in the 20s of the 16th century. They were first adopted by the German burghers of the mining towns in the central and eastern Slovakia and in Transylvania.

Keywords: *heretics, Catholic Church, inquisition, Kingdom of Hungary, Middle Ages*

Abstrakt: MAREK, Miloš. *Kacíři, heretici, bludáři a zápas proti kacírstvu v stredovekom Uhorskom kráľovstve*. Katolícka cirkev sa už v jej začiatkoch musela vysporiadať s myšlienkami odlišnými od jej oficiálneho učenia. Tieto kacírske hnutia ohrozovali jej jednotu, preto sa cirkev reprezentovaná pápežom a cirkevnou hierarchiou v spolupráci so svetskou mocou snažila takéto myšlienky zastaviť prostredníctvom cirkevných trestov. Na potlačenie herézy bol zriadený inštitút inkvizície. Šírenie kacírskych myšlienok neobišlo v stredoveku ani Uhorské kráľovstvo. Od 11. storočia zasiahol jeho južné časti vplyv bogomilstva. Od konca 14. storočia do západnej časti krajiny prenikali myšlienky valdénskeho hnutia. V 15. storočí sa prostredníctvom študentov študujúcich na pražskej univerzite dostalo do Uhorska radikálne husitské učenie. Uchytilo sa najmä v južných častiach krajiny a v Sedmohradsku. Myšlienky luterskej reformácie sa z nemeckých krajín dostali do Uhorska už v 20. rokoch 16. storočia. Najskôr ich prijalo nemecké meštianstvo banských miest na strednom a východnom Slovensku a v Sedmohradsku.

Kľúčové slová: *kacíři, katolícka cirkev, inkvizícia, Uhorské kráľovstvo, stredovek*

¹ Štúdia je výsledkom riešenia projektu APVV-16-0619 *Rímska kúria a Uhorské kráľovstvo v komunikačnej interakcii v stredoveku (s osobitným zreteľom na územie dnešného Slovenska)* a projektu VEGA 1/0058/18 *Hostia na Slovensku v stredoveku. Migrácia a jej determinanty v kontexte európskeho vývoja*.

Už od najstarších čias sa v rámci katolíckej cirkvi stretávame s názormi, ktoré sa odchyľovali od jej oficiálneho učenia. Takéto učenie, ktoré bolo v rozpore so zjavenou pravdou schválenou magisteriôm cirkvi, sa označovalo ako blud, heréza alebo kacírstvo a jej hlásatelia sa nazývali heretici alebo kacíri (Vragaš et al. 2006, 181-182).² Obdobie formovania učenia cirkvi v prvých storočiach po Kristovi bolo aj obdobím vzniku rôznych náboženských prúdov, ktoré boli na všeobecných konciloch katolíckej cirkvi vyhlásené za kacírske (gnosticismus, manicheizmus, nestoriánstvo, arianizmus atď.).³ Katolícka cirkev sa snažila kacírske myšlienky už v zárodku potláčať a jej šíriteľov trestať, pričom hlavným trestom pre nich bola exkomunikácia, teda vylúčenie z cirkevného spoločenstva a zbavenie účasti na náboženskom živote.⁴

No nielen to. V súvislosti s prelínaním svetskej a duchovnej moci získala cirkev a jej predstavitelia už od čias, keď sa stala štátnou cirkvou, možnosť žiadať pre prívržencov ideových prúdov považovaných za kacírske trest smrti. Presnejšie povedané, ľudia odmietajúci kanonické učenie cirkvi mohli byť postihovaní svetským zákonom. Cirkev ich odovzdávala na potrestanie svetskej moci, povolávala si na pomoc svetské brachiálne inštitúcie, dovoľávala sa ich podpory („*invocato ad hoc auxilio brachii secularis*“), ako sa vtedy pápeži a iní cirkevní predstavitelia vyjadrovali vo svojich písomnostiach obsahujúcich rozsudky proti kacírom. Prvým kresťanským heretikom odsúdeným na trest smrti bol Priscilián, ktorý bol v roku 386 rímskou svetskou mocou odsúdený za čarodejníctvo a popravený spolu so svojimi piatimi prívržencami (Zerner 2008, 181).

Nasledujúce storočia včasného stredoveku prežité v znamení šírenia viery najmä na európskom kontinente priniesli v cirkvi akési upokojenie. Od 10. – 11. storočia však už opäť začínajú prenikať do kresťanského učenia nové myšlienky, ktorú sú s jeho oficiálnym učením v príkrom rozpore. Nové myšlienkové prúdy z Ázie zakladajúce svoje učenie na neustálom boji dobra a zla sa prostredníctvom arménskych paulikiánov dostali aj na európsku pôdu. Na území Byzantskej ríše a na Balkáne našli svoj výraz v hnutí bogomilov, ktoré sa tam šírilo od 10. storočia a od 11. storočia aj na západe, v južnom Francúzsku zasa v sekte katarov (Lorenz 2015, 9-66; Martin 2014; Ternovác 2013, 65-76; Obolensky 2009; Petrović 2008; Angelov 1979; Kulcsár 1964; Angelov 1958, 374-378; Runciman 1947, 63-115).

² S výrazom heréza a heretik sa stretávame už v Novom zákone na viacerých miestach. Pôvodne však tento termín nemal negatívny význam. Jeho definíciu prináša po prvý raz svätý Irenej z Lyonu v 2. storočí (Cíbbik 2013, 181). V Justiniánovom kódexe z 5. storočia, ktorý je súčasťou zbierky kodifikovaného rímskeho práva, sa za kacírov považujú „tí, ktorí stoja mimo katolíckej cirkvi a nevyznávajú pravú a svätú vieru, ako napríklad zlorečení manichejci a im podobní, ktorí by sa ani nemali vôbec spomenúť kdekoľvek na zemi alebo ich dotykom by nemalo byť nič poškvrnené.“ (CorpIC 1.5.12.2.-4.) Podľa súčasnej definície katolíckej cirkvi je heréza „tvrdošijné popieranie nejakej pravdy, ktorú treba veriť božskou a katolíckou vierou alebo tvrdošijné pochybovanie o nej.“ (CIC 1983, kánon 751). Výraz kacír (nem. ketzer) či kacíri zrejme pochádza z talianskeho slova „gazzari“, ktorý zasa pochádza z gréckeho výrazu *katharoi* vo význame čistý. V ranom stredoveku označoval najmä prívržencov heretického hnutia katarov, ktorí sa v 12. a 13. storočí rozšírili v južnom Francúzsku a severnom Taliansku. Neskôr sa takto označovali všetci heretici.

³ Zoznam heretických učení zozbieral svätý Augustín vo svojom diele „De heresibus“ a Izidor Sevilský v ôsmej knihe diela Etymologie. De haeresibus. (Van der Plaetse – Beukers 1969; PL 42 1841, 21-50; Lindsay, Liber VIII, kap. I-XI; Lambert 2000). K bibliografii o literatúre zaoberajúcej sa stredovekými herézami pozri: Grundmann 1967.

⁴ Podľa súčasných zákonov-kánonov katolíckej cirkvi „apostata, heretik alebo schizmatik upadá do exkomunikácie na základe rozsudku už vyneseného pri zachovaní predpisu kánonu 194, § 1, bod 2; klerik môže byť okrem toho potrestaný trestami, o ktorých sa hovorí v kánone 1336, § 1, bod 1, 2 a 3.“ (CIC 1983, kánon 1364, § 1). Pokiaľ ide o vyobcovanie z cirkvi (exkomunikáciu), „exkomunikovanému sa zakazuje: 1. mať akúkoľvek účasť služby na slávení eucharistickej obety alebo na akýchkoľvek iných obradoch kultu; 2. sláviť sviatosti alebo sväteniny a prijímať sviatosti; 3. zastávať akékoľvek cirkevné úrady, vykonávať služby alebo úlohy alebo robiť úkony riadenia.“ (CIC 1983, kánon 1331, § 1331, bod 1, 2 a 3).

Keďže populárne myšlienky kacírov sa medzi ľuďom nebezpečne rozširovali a pôsobenie kacírskeho kazateľstva začalo ohrozovať katolícku cirkev, bolo nutné urobiť opatrenia, aby sa toto nebezpečenstvo odstránilo. Už druhý Lateránsky koncil v roku 1139 žiadal svetskú kniežatá, aby prenasledovali znesväcovateľov sviatostí ako kacírov pod hrozbou trestu vyobcovania z cirkvi (Mansi 1776, vol. 21, 532, čl. 23). V podobnom trende sa niesol aj tretí Lateránsky koncil v roku 1179 (Mansi 1778, vol. 22, 231, čl. 27). Pápež Lucius III. v spolupráci s cisárom Fridrichom Barbarossom vydal 4. novembra 1184 bulu „Ad abolendam“, ktorá exkomunikovala rôzne skupiny kacírov, organizovala ich vyhľadávanie a poverovala biskupov vykonávaním ciest za účelom ich vyšetrovania. (CorpIC 10 5.7.9.; Mansi 1778, vol. 22, 476-477; PL 201 1855, 1297-1300, č. 171).

Zostrenie boja proti kacírom priniesol pontifikát pápežov Inocenta III. (1198-1216) a Gregora IX. (1227 – 1241) koncom 12. a v prvej polovici 13. storočia. Inocent III. v dekrétu „Vergentis in senium“ z roku 1199 definoval herézu nielen ako zradu voči Bohu, ale aj ako zločin urážky kráľovského majestátu, s čím súvisel celý komplex trestov, ako bola konfiškácia majetku a vydedenie. Po neúspechu snáh o odstránenie katarskej herézy prostredníctvom rokovania a vražde pápežského legáta vyhlásil krížovú výpravu ako účinný prostriedok boja proti kacírom (Zerner 2008, 189).⁵ Pôvodná idea krížových výprav zameraných na oslobodenie Svätej zeme z rúk „neveriacich“ tak nadobudla nový význam. Krížové výpravy vyhlasované proti kacírom a pohanom sa v ďalších rokoch stali dôležitou formou boja katolíckej cirkvi proti všetkým jej nepriateľom.

Heretikmi, teda témou vtedy veľmi aktuálnou, sa obšírne zaoberal štvrtý Lateránsky koncil v roku 1215. V jeho treťom kánone sa ustanovili opatrenia proti kacírom: čakala ich predovšetkým exkomunikácia a odovzdanie svetskej moci. Svetské úrady, resp. svetskí funkcionári, ak chceli byť považovaní za verných katolíckej cirkvi, boli vyzvaní a v prípade potreby aj postrašení hrozbou cirkevného trestu, aby v záujme obrany viery podnikli všetky opatrenia, ktoré by viedli na území stojacom pod ich jurisdikciou k vykoreneniu všetkých heretikov označených cirkvou. Tento svoj záväzok mali potvrdiť verejnou prisahou. Ak by niektorý zo svetských vládcov požiadaný cirkvou nebol ochotný vyčistiť svoje územie od herézy, mal byť tiež exkomunikovaný spolu s kacírmi (CL IV; Mansi 1778, vol. 22, 986-989; Kračunová 2001, 105-129).

Inocentov nasledovník, pápež Gregor IX., zasa v roku 1231 ustanovil aj formálne bulou „Excommunicamus“ organizačnú formu inkvizičného procesu. Vyšetrovanie kacírov bolo postavené na základe povesti („fama“), teda na základe anonymného udania, bez prítomnosti obhajcu, priznanie ku kacírstvu sa kvôli nedostatku dôkazov mohlo vymáhať aj mučením. Na obvinenie z kacírstva stačilo len holé podozrenie, pričom obvinený sa musel sám očistiť predložením dôkazu.⁶ Ak sa mu nepodarilo očistiť, „padla“ naňho exkomunikácia. Ak v nej zotrval jeden rok, bol vyhlásený za kacíra a odsúdený. Takýmto osobám nesmeli sudcovia, advokáti alebo notári poskytovať svoje služby. V opačnom prípade mali prísť o svoj úrad. Ani duchovné osoby im nesmeli vysluhovať cirkevné sviatosti. Dokonca im nesmeli odslúžiť ani cirkevný pohreb. Ak by tak urobili, mali byť exkomunikovaní, pričom si nezasluhovali ani dostať rozhrášenie, iba ak by takto pochovaných vlastnými rukami znova nevyhrabali a telá týchto zatratencov verejne nepohodili. Do takéhoto hrobového miesta po exhumovanom kacírovi nesmel byť viac nikto pochovaný. Laickým osobám bolo prísne zakázané verejne alebo súkromne dišputovať o katolíckej viere. Synovia kacírov alebo obhajcov kacírov nesmeli získať cirkevný úrad alebo benefícium až do druhého pokolenia. (Mansi 1779, vol. 23, 73-74; CorpIC 10 5.7.14; Fearn 1968, 72-73, č. 26). Za vykonávateľov tejto konštitúcie proti kacírom určil pápež Gregor IX. členov rehole dominikánov.⁷

⁵ Dekrét z 25. marca 1198 (Potthast 1874, 61, č. 643; Hageneder 1963, 138-173).

⁶ Ako vidno, neskoršie právne pravidlo o prezumpcii neviny tu vtedy ešte neplatilo.

⁷ Bulou „Ille humanis generis“ poveril vedením inkvizície dominikánov v Burgundsku, Lombardii, Nemecku a Francúzsku (Mansi 1779, vol. 23, 74-75; Fearn 1968, 73-74, č. 27). V Nemecku sa pápež

Bogomilovia

Šírenie kacírskych myšlienok a ideových prúdov odlišných od učenia Katolíckej cirkvi neobišlo v stredoveku ani Uhorské kráľovstvo. Jeho južné oblasti v priamom dotyku s Balkánom zasiahli vplyv myšlienok bogomilstva. Už v diele čanádskoho biskupa, svätého Gerarda, „*Deliberatio*“, ktoré je akýmsi náboženským spisom, traktátom, namiereným proti kacírom v Uhorsku, sa stretáme so zmienkami o (kresťanských) kacíroch, ktorých autor uvádza popri pohanoch a židoch. Títo heretici vraj tvrdili, že Kristus je len zdanlivým človekom, odmietali Starý zákon, podľa nich niektoré veci pochádzajú od Boha a iné od diabla, niektoré Božie výtvyry sú dobré, iné zasa zlé. Hlásali bludy o pekle, prekrúcali rozprávanie biblie o stvorení, tvrdili, že z neba zostúpivší anjeli túžili po tele, že niektorí z anjelov obcovali s dcérami človeka a z nich pochádzajú synovia Boží. Odmietali jednotu Svätej Trojice, učenie o vzkriesení tela, rúhali sa Kristovmu telu, útočili proti Cirkvi a kňazom, prekrúcali alebo dokonca odmietali obrady a almužny obetované za spásu duše zomrelých. Osobitne tiež uctievali archanjela Uriela. Osoba tohto štvrtého archanjela (po Michalovi, Gabrielovi a Rafaelovi) sa vyskytovala v apokryfných spisoch obľúbených medzi bogomilmi. Gerard spomína aj prítomnosť stúpcov Metoda („*Methodianistae*“), s ktorých pomocou by vraj moc cirkvi k radosti kacírov zoslabla. Okrem dokladu svedčiaceho o pretrvavaní kresťanskej tradície na území Uhorského kráľovstva ešte z čias svätých Cyrila a Metoda, zmienka potvrdzuje aj existenciu prívržencov heretických siekt (Szegfű 1994, 116-117).

Na základe Gerardových zmienok sa predpokladá prítomnosť bogomilskej herézy na území Čanádskoho biskupstva, hoci jednoznačné dôkazy o ich výskyte nemáme (Karácsonyi – Szegfű 1999; Szegfű 1994, 165; Rónay 1956, 471-474). Dokonca aj pohanské povstanie, ktoré vypuklo v Uhorsku v roku 1046 vraj malo svoj ideový základ práve v bogomilstve. V učení tejto sekty totiž možno nájsť odmietanie štátu, jeho svetských inštitúcií ale i cirkvi a jej predstaviteľov (Pražák 1970, 76-83; Múcska 2004, 206). Účasť heretikov na pohanskom povstaní výslovne spomína jedna uhorská stredoveká kronika. Podľa svedectva Kompozície uhorských kroník zo 14. storočia, práve kacíri zabili biskupa Bystrika, ktorý sa snažil pred vojskom pohanských povstalcov preplávať na druhý breh Dunaja (Domanovszky 1999², 341-342). Je to jediný doklad, ktorý takto priamo spomína prítomnosť kacírov – bogomilov(?) v Uhorskom kráľovstve.

Názna prítomnosti kacírov v Uhorsku nájdeme aj v Mravných ponaučeníach synovi Imrichovi, kde spomína kráľ Štefan I. možné snahy o narušenie jednoty svätej Trojice a upozorňuje ho, že v tomto prípade ide o heretikov a nie o synov svätej Cirkvi (Balogh 1999², 621).

Táto pasáž sa vysvetľuje aj ako svedectvo boja svätého Štefana proti bogomilom. Ich prítomnosť v krajine vraj naznačuje aj pasáž z prvého článku prvej knihy zákonov kráľa Štefana, podľa ktorej jestvovali nerozumné názory tvrdiace, že cirkvi sa nemá dávať majetok (Závodszy 1904, 142). Niektorí bádatelia preto predpokladajú, že isté skupiny bogomilov prišli do južných častí Uhorského kráľovstva, presnejšie, do oblasti rieky Mureš, na územie kniežaťa Achtuma, už začiatkom 11. storočia, po porážke prvého Bulharského cárstva (1018) a potom po porážke povstania Petra Deljana v roku 1041. Podobne aj založenie Záhrebského biskupstva svätým Ladislavom v 90. rokoch 11. storočia sa dáva do súvislosti s týmito snahami (Szegfű 1968, 501-516; Szegfű 1983, 39-41).

Hoci bogomilovia pôsobili na Balkáne už v 10. storočí, ak by sme nerátali doklady z 11. storočia, tak do priameho konfliktu s nimi sa dostalo Uhorské kráľovstvo až začiatkom 13. storočia, za pontifikátu energického pápeža Inocenta III. (Ternovác 2013, 501-523). Zámienkou bolo zrejme

obrátil na Konráda z Marburgu, známeho spovedníka svätej Alžbety Durínskej, ktorý bol za pápeža Inocenta III. činný v hlásaní krížovej výpravy proti katarom, a na dominikánskych priorov z Rezna, Friesingu a Štrasburgu (Patschovski 1981, 645).

vyhnanie kacírskych patarénov⁸ zo Splitu a Trogiru splitským arcibiskupom Bernardom, ktorí našli útočisko a ochranu u bosnianskeho bána Kulina. V roku 1200 vyzval spomenutý pápež uhorského kráľa Imricha, aby v súlade s dekrétom, ktorý prijal spolu s prelátmi zdržiavajúcimi sa pri apoštolskej stolici (bula „Vergentis in senium“ z predchádzajúceho roka), proti nim vystúpil. Podľa neho bolo prísne zakázané prijímať, ochraňovať a podporovať kacírov. Ak by sa o to niekto pokúsil, a neprestal by v tom ani po prvom alebo druhom napomenutí, mal byť uznaný za vinného („ipso iure sit factus infamis“). Nesmel byť pripustený k verejným funkciám alebo do úradov v mestskej správe, jeho svedectvo sa nemalo brať do úvahy, stratil právo dediť alebo skladať testament, nikto mu nemal byť v ničom zaviazaný. Ak by bol sudcom, jeho rozsudok nemal nadobudnúť právnu platnosť, nijaké spory mu nemali byť predkladané na rozsúdenie. Ak by bol právnym zástupcom, jeho právna pomoc sa nemala prijímať. Ak by bol notárom, všetky písomnosti ním vyhotovené mali stratiť právnu silu. Ak by bol klerikom, mal byť zosadený z každého úradu a benefícia. Ak by niekto takýmito osobami, potom ako boli cirkvou označené za vyobcovaných, odmietol opovrhovať, sám mal byť exkomunikovaný. Na území podriadenej pápežovej jurisdikcii mali byť majetky týchto osôb verejne vyhlásené za majetky exkomunikovanej osoby a na ostatnom území to očakával od svetskej vrchnosti, ktorú k tomuto vyzýval prísny nariadením. Ich majetky sa im nemali vrátiť skôr než sa obrátia a odmietnu spoločnosť kacírov (Potthast 1874, 104, č. 1142; Theiner 1863, 12, č. 20).

Inocent sa preto obrátil na kráľa Imricha so žiadosťou, aby v tejto veci Kulina pokarhal a donútil ho k vypovedaniu takýchto ľudí zo svojej zeme a skonfiškovaní ich majetku. O dva roky neskôr to spomína v liste adresovanom splitskému arcibiskupovi. Podľa jeho slov v krajine bána Kulina žilo množstvo ľudí podozrivých z uctievania katarskej herézy. Je zaujímavé, že pápež týchto ľudí označil termínom katari. Zaiste aj preto, že učenie bogomilov a katarov sa v mnohých veciach zhodovalo. Tamojší bosnianský bán Kulin však uznal lojalitu rímskeho biskupa a prijal učenie rímsko-katolíckej cirkvi. Pravda, nie nadhlo (PL 1855b; 1108, č. 110; Potthast 1874, 154-155; Hageneder 1993, 218-219; Majnarić 2008, 1-13).

V rokoch 1221 a 1225 ďalší pápež Honorius III. opäť pobádal Uhorské kráľovstvo a jeho predstaviteľov podniknúť krížovú výpravu proti bosnianskym kacírom (Theiner 1859, 31-32, č. 63). V čase, keď sa proti katarom alebo albigencom v južnom Francúzsku konala krížová výprava, v západnej Európe sa rozšíril chýr, že Bosna sa stala miestom útočiska niektorých katarov, ba že katarský antipápež nazývaný Nicetas sídlil v Bosne (CDAC XI. 1873, 173-174; Hamilton 1978, 44). Aj preto, no najmä za účelom evanjelizácie a upevnenia kresťanstva v krajinách východnej Európy sa v roku 1221 rozhodla generálna kapitula dominikánskej rehole v Bologni založiť dominikánsku provinciu v Uhorskom kráľovstve. S týmto cieľom bol poslaný do krajiny magister Pavol Uhor, učiteľ práva na Bolonskej univerzite. Po príchode do Uhorska Pavol vyslal niekoľko spolubratov na juh, do Sriemu, ktorého obyvatelia boli v tých časoch schizmatici a verejní kacíri, ako o tom rozpráva komentár o pôvode uhorskej dominikánskej provincie, súčasť kroniky rehole z polovice 13. storočia. Počas tohto pobytu tu spomenutí dominikáni vraj zažili mnoho utrpenia, napriek tomu sa skonsolidovali a obrátili na pravú vieru alebo priviedli k spojeniu s katolíckou cirkvou veľa ľudí (Reichert 1896, 305).

Predchádzajúcu výzvu pápeža Honoria na akciu proti bosnianskym bogomilom kráľ Ondrej II. akceptoval. Realizoval ju však nepriamo prostredníctvom kaločského arcibiskupa Ugrina. Niekedy pred rokom 1225 totiž jemu a jeho arcibiskupstvu daroval územie Bosny, Soli

⁸ Pataréni boli členmi reformného náboženského hnutia v Miláne, spomínaného v prameňoch od 11. storočia. Svoje meno dostali podľa štvrti Pataria obývanej handrármi (výraz *pate* označoval handru). Výraz *patari* už v 12. storočí zovšeobecnel na označenie pohanov. Od 13. storočia sa toto meno začalo používať aj pre kresťanov v Bosne (Klaniczay 1994, 533).

(dnes Tuzla) a Ozory a pred rokom 1227 aj (Slavónskej) Požegy s tým, že odtiaľ vyženie bogomilov (Theiner 1859, 55-56, č. 119). Veď jednou z príčin založenia tohto arcibiskupstva bolo aj zabránenie rozširovania bogomilstva do Uhorska. Ondrejovu donáciu potvrdil aj pápež, ktorý arcibiskupa pochválil za jeho snahu vyhnúť kacírov z tejto oblasti, k čomu ho povzbudzoval aj pápežský kaplán a legát Acconcius (Theiner 1859, 55, č. 118; Barabás 2014, 55). Ugrin sa pustil do tejto aktivity s veľkou vervou a v roku 1229 zriadil s pápežovým povolením v Bánmonostore (dnes Banoštor v Srbsku) Sriemske biskupstvo (Theiner 1859, 88, č. 158-159). Proti bogomilom usporiadal aj niekoľko krížových výprav. Neboli však úspešné.

V rokoch 1235 a 1238 vydal opätovnú výzvu proti bosnianskym heretikom pápež Gregor IX. (Theiner 1859, 164, č. 293; 165, č. 295; 168, č. 301). Reakciou na to boli výpravy vedené bratom Bela IV., Kolomanom, spojené so snahou o nastolenie uhorskej zvrchovanosti. Tieto vojenské akcie išli ruka v ruku s kristianizačnou aktivitou uhorských dominikánov. Podľa súdobej dominikánskej kroniky vtedy rehoľní bratia vykonali v tejto veci veľmi veľa. Mnohých kacírov vraj priviedli k pravej viere a tých, ktorí sa tomu vzpierali, dali upáliť služobníci kniežata Kolomana. Mnisi tiež opravili zničené katolícke kostoly, v ktorých rástli kríky a trnie. Založili tu aj dva mníšske konventy. Tie však potom bogomilovia vypálili (Reichert 1896, 305). Aj posledná zmienka naznačuje, že sa ani dominikánom nepodarilo bogomilstvo z Bosny vykoreniť. Posledný pokus o výpravu proti Bosne urobil kráľ Belo IV. v roku 1253 a opäť tam obnovil uhorskú zvrchovanosť (RA I/2 1927, 287-288, č. 934). Okrem dominikánov sa v Bosne kristianizačnej aktivity chopili aj členovia rehole františkánov (Barabás 2017, 5-32).

Napriek týmto dokladom sa myšlienky bogomilov Uhorska príliš nedotkli. Ak aj predsa len našli v južných častiach kráľovstva istý ohlas, nebolo to v takej miere ako na Balkáne. Jednou z príčin mohlo byť aj to, že aj v okrajových oblastiach krajiny bola pevne zakorenená katolícka cirkevná organizácia. Krajina však bola vystavená prílivu nových skupín obyvateľstva, ktoré kresťanstvo nevyznávali: Kumánov, Jasov, Rusínov. Už dlhšie tu žili Pečenehovia, Chvalízi či Židia (Marek 2006a). V tých časoch sa za heretikov a schizmatikov označovali aj pohania a pravoslávni kresťania. Uhorskí králi v období Arpádovcov mali oddávna „záľubu“ v obsadzovaní správy hospodárskych inštitúcií „orientálnymi cudzincami“, Židmi a Saracénmi. Napriek domácej (uhorská cirkevná hierarchia) i zahraničnej (pápež) kritike sa tento stav veľmi nesnažili zmeniť.

V takejto situácii sa kacírstvu mohlo v krajine celkom dobre dariť. Ostrihomský arcibiskup Róbert v roku 1232 exkomunikoval správcu kráľovskej komory Samuela, pretože bol obvinený a usvedčený z kacírstva a hoci slúbil na svoje očistenie vykonať púť do Svätej zeme, neurobil tak (CDS I 1971, 275, č. 383). Iný sľub dal o dva roky neskôr mladý kráľ Belo IV. Na žiadosť apoštolského legáta Jakuba z Preneste verejne prisahal, že z krajín podriadených jeho právomoci a ktoré mu budú v budúcnosti podriadené, sa bude snažiť podľa svojich síl vykoreniť všetkých kacírov a takých falošných kresťanov, ktorí opustili kresťanskú vieru a obrátili sa na poveru Izmaelitov alebo Židov (Theiner 1859, 124, č. 209). Ako sme videli vyššie, Belo IV. viedol výpravu do Bosny proti tamojším bogomilom, doma však proti kacírom a pohanom nezasiahol. A neurobili v tom veľa ani jeho nástupcovia. V roku 1272 olomoucký biskup Bruno napísal pápežovi Gregorovi X. správu o žalostnom stave kresťanstva v krajine, kde sa otvorene prejavuje podpora pohanom: „V tomto kráľovstve sú otvorene podporovaní heretici, schizmatici a utečenci z iných krajín.“ (Theiner 1859, 306-310, č. 535).⁹

⁹ V tejto súvislosti musíme spomenúť tzv. Košický kódex (Kassai kódex), dominikánsky rukopis, ktorého časť (Liber inquisitorum) obsahuje okrem iného aj inkvizíčné procesy z rokov 1227-1498 vedené proti vyznávateľom pohanstva – šamanom v rôznych častiach Uhorska (zopár aj na Slovensku: Šariš, Kamenica, Ploské, Žitný ostrov). Rukopis vraj od roku 1556 uchovávali v košickej radnici, prešiel viacerými miestami, až sa dostal do Budapešti, kde sa v roku 1950 stratil, no urobili z neho fotokópie, ktoré sa však dodnes

Táto nepriaznivá situácia vyvrcholila za vlády kráľa Ladislava IV. Kumánskeho, ktorý bol sám polokumánskeho pôvodu a otvorene prejavoval sympatie k tomuto etniku. Rozklad ústrednej panovníckej moci, anarchia v krajine a útlak katolíckej cirkvi viedli k intervencii zo strany pápežského legáta Filipa z Ferma, ktorý bol vyslaný do Uhorska v roku 1278 pápežom Mikulášom III. (Theiner 1859, 327-328; č. 544). Na zhromaždení v Budíne 23. júna nasledujúceho roka legát prinútil kráľa Ladislava k prisaha, ktorou sa zaviazal, že bude chrániť slobodu katolíckej cirkvi, zachová jej starobylé práva a legátovi pomôže vojenskými prostriedkami, aby z Uhorska a podriadených krajín vyhnal kacírov a prijal opatrenia na obmedzenie Kumánov (Theiner 1859, 339, č. 556; Szabó 1886, 81).

V nasledujúcom roku obaja panovníci, Ladislav IV. a kráľovná Alžbeta, v snahe, aby sa katolícka cirkev v Mačvianskom a Bosniatskom banáte a v komitátoch Požega a Vukovar rozširovala a kacíri, ktorí sa túto cirkev usilujú zničiť, boli eliminovaní, sľúbili legátovi, že budú zachovávať všetky ustanovenia vydané pápežskou stolicou proti kacírom a kacírskej nepravosti (Theiner 1859, 347-348, č. 565-566). K zmene však neprišlo. Ani iniciatíva ďalšieho pápežského legáta, františkána Benvenuta z Gubbia, nebola veľmi úspešná.¹⁰ Pápež Mikuláš IV. mu v roku 1290 zveril úrad legáta s tým, že v Uhorsku vyhlási krížovú výpravu nielen proti Tatárom, Saracénom, Neugerom a pohanom, ktorými sa obklopil kráľ Ladislav IV.,¹¹ a ich prívržencom, ale aj proti kacírom, ktorí vraj, ako sa hovorilo, prišli z rozličných končín sveta a zhromaždili sa na mnohých miestach podriadených legátovej právomoci. Účastníkom tejto kruciáty udelil také odpustky, aké sa dávali ľuďom odchádzajúcim na pomoc Svätej zemi (Theiner 1859, 361-362, č. 582).

Keď v roku 1299 pápež Bonifác VIII. potvrdil zvoleného ostrihomskeho arcibiskupa Gregora z Bicske v správe ostrihomskej a stoličnobelehradskej cirkvi, vyjadril sa, že Uhorské kráľovstvo je obklopené schizmatikmi, kacírmí a pohanmi, ktorí ho pravidelne napádajú, a tak počet jeho obyvateľstva utrpel vážne straty, jeho mestá a miesta, ktoré boli kedysi plné ľudí, sú teraz skoro prázdne, keďže mnoho ich obyvateľov bolo pozabíjaných a odvedených do zajatia (Theiner 1859, 382-384, č. 616; CDAC V 1864, 210, č. 140).¹² Podľa Bonifáca však heréza zasiahla aj samotné Uhorsko. V tom istom roku totiž tento pápež vyzval zvoleného ostrihomskeho arcibiskupa Gregora na vystúpenie proti kacírom, schizmatikom a pohanom. Podľa pontifikových slov z dôvodu, „aby Uhorské kráľovstvo zostalo v mieri a prosperite, aby v ňom mocnela katolícka viera a vykorenil sa z neho mor kacírstva, schizmy a pohanstva a proti kacírom, schizmatikom a pohanom, ich ochrancom a podporovateľom, mohol elekt vykonať prostredníctvom vybraných bratrov kazateľov a minoritov, menovaných priorom a provinciálom uhorskej provincie, inkvizíčné konanie a vykonať trest podľa zákonných a kanonických sankcií schválených pápežským stolcom a aby mohol proti narušiteľom pokoja a mieru v kráľovstve vystúpiť a zvoliť cirkevných prelátov a iné cirkevné a svetské osoby na potrestanie rebelov Rímskej cirkvi a narušovateľom pokoja v krajine, poskytol zvolenému arcibiskupovi Gregorovi možnosť udelenia odpustkov v dĺžke jedného roka

neňašli. Prameň by potvrdzoval slová olomouckého biskupa Bruna o pretrvávajúcom uhorskom pohanstve. Informáciu o tomto rukopise priniesol koncom 60. rokov 20. storočia maďarský autor Jenő Mátyás Fehér. (Fehér 1967; 1968) Z viacerých dôvodov sa však tento rukopis považuje za moderné falzum (Borsa 1972, 89-90; Borsa 1974, 170-177; Kovács 1996, 47-61).

¹⁰ K osobe Benvenuta z Orvieta, biskupa z Gubbia, ktorý bol kedysi inkvizítorom kacírov v Ríme, pozri viac: Waley 1966.

¹¹ Výrazom Saracéni boli v stredoveku označovaní príslušníci islamského náboženstva (Marek 2011a, 232). K Neugerom pozri: Marek 2006b, 59.

¹² V tejto súvislosti hovorí pápež o kacíroch v Srbsku, Raške, Dalmácii, Chorvátsku, Bosne, Istrii a Slavónsku. V roku 1298 kázal provinciálovi minoritov v Slavónsku, aby tam poslal dvoch bratov z rehole, ktorí mali pomôcť tamojším inkvizítorom vo vykonávaní ich poslania (CDAC VIII 1870, 187-188, č. 125).

a štyridsiatich dní pre všetkých, ktorí sa na vyzvanie elekta pre tento účel zhromaždia“ (Theiner 1858, 384-385, č. 617).

Ten istý Gregor, už ako potvrdený arcibiskup, v roku 1303 udelil kaločskému arcibiskupovi Štefanovi právomoc na zakročenie proti vyznavačom kacírskych náuky v Bosniatskom banáte a v oblastiach na juh od Kaločského arcibiskupstva smerom k Jadranskému moru, kde sa táto heréza nebezpečne šírila. Arcibiskup dostal od pápeža povolenie aj na to, aby v prípade nutnosti povolal proti kacírom, nazývaným aj patarén, pomoc od svetskej moci (Theiner 1859, 395, č. 631). Nástup novej panovníckej dynastie z rodu Anjouovcov, pevne spätých s pápežskou kúriou v Avignone, vzbudzoval nádej, že nový panovnícky rod dovŕši kristianizáciu krajiny a potlačí všetky prejavy kacírstva. Teda to, čo sa v posledných rokoch tak zanedbávalo.

Nápomocní v tom mali byť aj apoštolskí legáti vysielaní pápežskou kúriou, aby dali do poriadku rozhárané pomery v uhorskej katolíckej cirkvi. Najznámejším legátom bol asi taliansky kardinál Gentilis de Montefiore, ktorý v Uhorsku pôsobil v období rokov 1308 – 1311 (Miranda 1998-2018). V roku 1309 usporiadal v Budíne cirkevnú synodu za účasti miestnej cirkevnej hierarchie. V nej sa venoval aj prevencii šírenia kacírstva v krajine. V jednom z prijatých uznesení so súhlasom synody nariadil, aby nikto, kto bol podriadený právomoci Gentilisovej legácie a chcel byť považovaný za katolíka, sa neopovážal dať svoju dcéru, vnučku alebo príbuznú za ženu kacírom, patarénom, gazarom¹³, schizmatikom alebo tým, ktorí sa protivili kresťanskej viere, najmä Rusom, Bulharom, Srbom a Litovčanom opovrhujúcim nielen sviatosťou krstu, ale aj inými sviatosťami katolíckej cirkvi (MVH I/2 1885, 367, č. 72).

Situácia však bola komplikovanejšia a nešlo ju zmeniť len tak švihnutím čarovného prútika. Nenadarmo pápež Ján XXII. vyhlásil, že do Uhorského kráľovstva sa vyrojilo veľké množstvo Kumánov, Filištíncov,¹⁴ Tatárov, patarénov a iných neveriacich a schizmatických národov z rozličných pohanských krajín, ktorí sa tu usadili a obsadili oblasti uhorskej provincie, ktorými sa prechádza podľa zvyku rehole do Uhorska. Títo Kumáni, Filištínci, Tatári a pataréni nemali mestá ani vlastných biskupov, ale sa podľa vlastnej ľubovôle sťahovali z kraja do kraja s ich stanmi, rodinami a dobytkom. Pápež na ich osvietenie a vykorenenie kacírskych falošností z ich srdiec udelil ministrovi a frátrom tejto provincie právomoc kázať Božie slovo medzi týmito ľuďmi a udeľovať sviatosť krstu, spovede a rozhréšenia, snímať z nich exkomunikáciu a poskytovať im ďalšie cirkevné milosti (MVH I/4 1889, 113, č. 150).

Ján XXII. musel v roku 1319 trpkosť konštatovať vo vyčítavom liste bosniatskemu bánovi Mladenovi Šubićovi, že „kvôli nedbalosti správcov Bosny, dávna vlasť kacírov, bola pošpinená škvrnou nevernosti až do tej miery, že sa v nej ničili kostoly, duchovný stav bol úplne vykorenený a Kristove sviatosti pošliapané a vysmievané. Nepanuje tu úcta ku krížu, ani k svätému prijímaniu, naopak v mnohých končinách sa ignoruje sviatosť krstu, ktorá je vstupom do spoločenstva cirkvi. Deje sa to vďaka zhubným učiteľom, ktorí pošpinili vieru jednoduchých ľudí pod pláštikom náboženstva rozosievaním falošných dogiem.“ Pápež preto žiadal od bána zákrok proti kacírom. Šubić, sám katolík, však bol voči prívržencom bosniatskej cirkvi tolerantný a žiadnu akciu proti nim nepodnikol (Theiner 1859, 463-464, č. 701; Karbić 2004, 22).¹⁵

¹³ Gazari boli pravdepodobne jedna z heréz ovplyvnená manicheizmom. Týmto slovom sa v taliančine označovali katari. Týmto termínom však pápežské listiny označovali okrem kacírov aj národ Chazarov (Bendefy 1939, 138). Ďalšou možnosťou jeho výkladu okrem gréckeho slova katharos je, že termín pochádza z talianskeho slova „gazari“ a slovesa „gazzere“, ktoré znamenalo kacír alebo sodomita (Fudge 2013, 66).

¹⁴ Výrazom Filištínci sa v stredovekom Uhorsku označovali príslušníci iránskeho etnika Jasov (Marek 2006a, 344).

¹⁵ V tejto súvislosti by sme mali upozorniť na to, že v súčasnosti jestvujú názory najmä v radoch domácich, bosniatskych historikov, ktoré stredoveké bosniatske kresťanstvo nestotožňujú s bogomilstvom

Je známe, že nástup Anjouovcov na uhorský trón nebol bezproblémový. Hoci mal anjouovský pretendent, Karol Róbert, podporu pápežskej kúrie, musel zvádzať o uhorskú korunu ostrý boj. Uhorská šľachta spočiatku dávala prednosť českému kandidátovi Václavovi a po jeho rezignácii zasa bavorskému vojvodovi Ottovi. Nepomohla ani snaha pápežského legáta Mikuláša Boccasiniho, neskoršieho pápeža Benedikta XI., ktorého legácia bola neúspešná. Podarilo sa mu len vyobcovať z cirkvi niektorých svojich odporcov (budínskych mešťanov) (Marek 2016, 7-23). Pravda, opozícia bojovala rovnakými zbraňami, budínsky farár Ludovít, ktorý sa spolu s richtárom Petermanom a ďalšími Budínčanmi stavali proti kandidatúre pápežského chránenca, exkomunikoval samotného pápeža a spolu s ním aj ostatnú uhorskú cirkevnú hierarchiu stojacu za Karolom Róbertom (Domanovszky 1999², 482).

Konflikt sa riešil v roku 1307 na provinčnej cirkevnej synode v Dvoroch nad Žitavou. Podľa ostrihomskeho arcibiskupa Tomáša, ktorý predsedal synode, richtár Peterman, Martin Slovák a ďalší budínski mešťania boli exkomunikovaní jeho predchodcami, elektom Gregorom, apoštolským legátom Mikulášom, arcibiskupom Michalom a v tejto exkomunikácii pretrvávali už 9 rokov, nútiac obyvateľov Budínskeho hradu počúvať omše kňaza Ludovíta a jeho exkomunikovaných druhov, ktorí na tomto mieste podliehajúcim interdiktom bez Božej bázne slávili omše a iné bohoslužby. Tomáš túto exkomunikáciu v roku 1307 obnovil na všetkých kňazov, ktorí na danom mieste celebrovali omše a miestne obyvateľstvo, pričom ich vyhlásil za kacírov a schizmatikov. Zároveň vyzval verných kresťanov na zhabanie majetku týchto Budínčanov, za čo im slúbil odpustenie trestov za hriechy („remissionem peccatorum“). Spolu so svojimi kolegami na koncile: nitrianskym biskupom Jánom, päťkostolským biskupom Petrom a jágerským biskupom Martinom udelili všetkým kresťanom, ktorí týchto zatvrdilých kňazov a budínskych mešťanov premôžu a zajmú ich a ich majetok zhabú, indulgenciu v dĺžke štyridsiatich dní (RDSI I 1980, 221, č. 478). Budínsky hrad sa podarilo pre kráľa Karola dobyť v lete 1307, pričom budínski mešťania, Martin Slovák a Herman Morhan boli odsúdení na smrť, richtár Peterman si zachránil život útekem a farár Ludovít a ďalší duchovní skončili svoj život vo väzení ostrihomskeho arcibiskupa (Malovecká 2006, 204-205).

Tento príklad nám ukazuje, že za kacíra mohli byť vyhlásení nielen ľudia stavajúci sa proti oficiálnemu učeniu katolíckej cirkvi, ale aj ľudia, ktorí sa stavali proti cirkvi a jej (svetskej) politike vo všeobecnosti. Neposlušnosť voči dogme neomylnosti cirkvi sa netolerovala, od vzbury voči cirkevnej autorite viedla rýchla a priama cesta k vyhláseniu za kacíra a k osudu osoby vyobcovanej z cirkevného spoločenstva a v tom najhoršom prípade aj odsúdeniu na smrť.

Ako kacíri sa však v stredoveku označovali aj ľudia, ktorí sa postavili aj proti svetskej autorite. Neboli to kacíri v tom úzkom zmysle slova, teda ľudia odmietajúci oficiálne dogmy cirkvi, ako to poznáme dnes. Vernosť autoritám, lojalita k vlastnému pánovi bola v stredoveku jednou z najdôležitejších cností a zároveň povinností. Jej absencia sa považovala za vážny prečin a hriech. Zvlášť, ak išlo o vernosť voči panovníkovi, ktorý vládol z Božej milosti a bol teda Bohom vyvolenou a pápežom protežovanou svetskou autoritou. Najznámejším príkladom je Felicián Zach, ktorý v roku 1330 spáchal atentát na kráľovskú rodinu. V dobovej listine sa o ňom písalo, že bol naplnený „enormnosťou kacírskych neprávosti“ (CDH VIII/3 1832, 423, č. CLXXVII).

Fratcelli

a herézou. Bosnianska cirkev, ktorá sa odtrhla od Ríma v polovici 13. storočia, vraj nevykazovala stopy bogomilstva, ba proti nemu aj bojovala. Sama bola pravoverná, pričom vychádzala z cyrilo-metodských tradícií a liturgie v slovanskom jazyku (Pospíšil 2006, 85-101).

V prvých desaťročiach 14. storočia sa do Uhorského kráľovstva dostávali z nemeckých krajín, Čiech a z Poľska názory v rámci františkánskej rehole hlásajúce myšlienku o absolútnej chudobe Ježiša Krista a jeho apoštolov. Tento ideál mali podľa nich nasledovať aj mníši. Spor o chudobu rozdelil reholu na dva tábory: spirituálov, nazývaných aj fraticelli, presadzujúcich horespomenutý názor, a konventuálov. Pápež Ján XXII. sa otvorene postavil proti myšlienke absolútnej chudoby. Za tým účelom vydal niekoľko konštitúcií a snažil sa potlačiť myšlienku absolútnej chudoby populárnu medzi františkánmi. Tá sa však šírila ďalej, aj do Uhorska. A tak 21. októbra 1326 nariadil priorovi uhorskej provincie dominikánov, aby začal inkvizíčné konanie voči ľuďom, ktorí vystupovali proti jeho konštitúciám: „Quia nonnumquam“,¹⁶ „Ad conditorem“,¹⁷ „Cum inter nonnullos“¹⁸ a „Quia quorumdam“,¹⁹ a šíрили bludy a herézu namierenú proti katolíckej viere. V týchto konštitúciách pápež odmietol viaceré názory o chudobe cirkvi a označil ich za heretické. Prior mal spolu s vybranými členmi rehole uskutočniť vyšetrovanie ľudí šíriacich podobné názory ako proti heretikom a potrestať ich v súlade s kanonickými sankciami (Theiner 1860a, 506-507, č. 779). Táto myšlienka apoštolskej chudoby sa rozšírila nielen medzi členmi rehole, ale aj medzi ostatným obyvateľstvom. Stala sa nebezpečným nástrojom ohrozujúcim svetské panstvo cirkvi. Pápež preto musel zakročiť prijatím ďalších opatrení.

Keďže podľa jeho slov vraj v Uhorskom kráľovstve nepriatelia kríža zo vzdialených oblastí Nemecka a Poľska a z okolitých krajín často a skryto napádajú prostých katolíkov tejto krajiny a snažia sa ich nakaziť a odvrátiť od pravej cesty svojimi klamlivými argumentmi, aby sa táto „choroba“ ďalej nerozširovala, vo svojom dekréte z 1. februára 1327 udelil plnú moc pre členov dominikánskej provincie v Uhorsku na zriadenie inkvizície proti kacírom. Všetkým, ktorí sa zúčastnia na potieraní a likvidovaní takýchto heretikov v ich pevnostiach a hradoch, udelil indulgenciu uvoľnenia od udeleného pokánia v trvaní troch rokov a ak by náhodou pri tejto aktivite zahynuli, udelil im indulgenciu uvoľnenia z trestu zo všetkých hriechov, z ktorých sa vyspovedajú. Dominikánom zároveň povolil právo na žiadanie milodarov pre túto aktivitu. Zároveň vyzval kráľa Karola, uhorské duchovenstvo: ostrihomského a kaločského arcibiskupa a jeho sufragánov, svetských feudálov: Šalamúna, župana z Brašova, slavonskeho bána Mikča, sedmohradského vojvodu Tomáša, valašského vojvodu Basaraba a ostatných uhorských magnátov na podporu inkvizície proti kacírstvu ohrozujúceho krajinu, ktoré vyšlo z nemeckých a poľských krajín (Theiner 1860a, 511-512, č. 787, 512-513, č. 789-790). Zo zoznamu oslovených adresátov môžeme

¹⁶ V konštitúcii z 26. marca 1322 pápež Ján XXII. ruší tresty určené konštitúciou jeho predchodcu, pápeža Mikuláša III., pre tých, ktorí by sa stavali proti regule menších bratov (minoritov) založených svätým Františkom, resp. proti diskusii o ich chudobe. Zároveň však dodáva, že týmto zrušením sa nedáva povolenie na to, aby niekto proti tejto regule vystupoval (Bullarium Franciscanum V 1898, 224-225, č. 464).

¹⁷ Konštitúcia z 8. decembra 1322 sa týkala otázky vlastníctva majetku rehole minoritov, ktoré pápež Mikuláš III. prevzal do správy a vlastníctva pápeža a Rímskej cirkvi. Keďže však podľa slov pápeža Jána XXII. užívanie majetku bez jeho vlastníctva je nemožné, nariadil, aby odteraz akýkoľvek majetok, ktorý mal v budúcnosti prísť do rúk bratov minoritov (okrem kostolov, kaplniek, domov, kníh a šiat venovaných Božiemu kultu), mali v správe priamo minoriti. (Bullarium Franciscanum V 1898, 233-246, č. 486).

¹⁸ Dekrét zo 14. novembra 1322 vyhlasuje za omylné a kacírske tvrdenie, ktoré sa v tých časoch vyskytovalo v školách, že Ježiš Kristus a jeho apoštoli nevlastnili nijaké veci jednotlivo a ani spoločne. Toto tvrdenie totiž odporuje Svätému písmu, kde sa hovorí na mnohých miestach, že Kristus a jeho apoštoli vlastnili nejaký majetok (veci) (ASV, RV 76, fol 2r, n. V.; Bullarium Franciscanum V 1898, 256-259, č. 518).

¹⁹ Dekrét z 10. novembra 1324 bol prijatý ako reakcia na ľudí presadzujúcich myšlienku Kristovej absolútnej chudoby snažiacich sa zrušiť predchádzajúce pápežove konštitúcie „Ad conditorem canonum“ a „Quum inter nonnullos“. Pápež vyhlásil osoby, tvrdiace, že Ježiš Kristus mal len užívacie právo na veci a nie skutočné vlastnícke právo, za herézu a ľudí, ktorí oponovali prijatým pápežským konštitúciám za vzpurných rebelov Katolíckej cirkvi (Bullarium Franciscanum V 1898, 271-280, č. 554).

usudzovať, kde všade sa tieto kacírske myšlienky šírili. Vyzerá to na južné oblasti Uhorského kráľovstva a Sedmohradsko.

O tri roky neskôr, 16. marca 1330, pápež v liste adresovanom provinčnému priorovi uhorských dominikánov ho opätovne poveril vykonaním inkvizície namierenej proti šíriteľom kacírskych myšlienok prichádzajúcim z Nemecka a Poľska, a všeobecne mierenou výzvou zakázal robiť prekážky uhorským inkvizítorom pri prenasledovaní týchto kacírov (Theiner 1860a, 527, č. 815).²⁰

V rovnakom čase pápež Ján XXII. reagoval aj na šírenie iného druhu kacírstva v južných častiach Uhorského kráľovstva a na Balkáne. V dekréte z 1. februára 1327 nariadil tomu istému priorovi, aby prostredníctvom svojich ľudí po Uhorskom kráľovstve hlásal križiacku výpravu proti všetkým obyvateľom Sedmohradska, Bosny a Slavónie, ktorí vraj boli heretici. Tým, ktorí sa podujmú na vykorenenie kacírov, poskytol právomoc na udelenie indulgencie, ktorá sa zvykne dávať účastníkom križiackej výpravy do Svätej zeme (Theiner 1859, 513, č. 791). V tomto prípade predpokladáme, že išlo opäť o bogomilov.

Bogomilskú herézu sa katolíckej cirkvi nedarilo vykoreniť. Južné časti Uhorského kráľovstva odolávali tlaku zo strany vtedajších duchovných i svetských autorít. Nevyberavé formy obracania na katolícku vieru prostredníctvom inkvizície mali skôr opačný efekt. Svedčí o tom sťažnosť ministra slavonskej provincie minoritov a inkvizítora kacírstva v jednej osobe, ďalej gvardiána a ostaných mníchov zo Zadarského konventu, ktorí v roku 1308 adresovali apoštolskému legátovi Gentilisovi. Veľmi ich pobúrila inzultácia zo strany zadarských kňazov Marina a Šimona, diakona Grisogona a subdiakona Petra. Títo „synovia zatratenia“, ako ich minoriti označili, spolu s ďalšími „synmi neprávosti“ inzultovali inkvizítora a niekoľko iných bratov minoritov. Zaútočili na nich so zbraňami a kameňmi, niekoľkých zbili do krvi a niekoľkých dokonca zabili. Legát Gentilis preto nariadil ninskému biskupovi, aby previnilcov vyobcoval cirkvi (MVH I/2 1885, 53-54, č. 26). Je škoda, že sa minoriti nezmienili vo svojej sťažnosti o dôvode, pre ktorý sa ich spolubratia stali obeťami útoku zadarských obyvateľov.

Nariadením pápeža Jána XXII. z 1. februára 1327 sa v boji proti kacírom dostali dominikáni s františkánmi (minoritmi) do konfliktu. Veď už pápež Mikuláš IV. v roku 1291 špeciálnou listinou poveril práve minoritov inkvizičnou činnosťou v Bosne a potom aj pápež Benedikt VIII. v roku 1298 poveril minoritov inkvizíciou v Slavónii a udelil právo zvoliť si dvoch z tohto rádu, ktorí mali vykonávať inkvizíciu v oblasti Srbska, Rašky, Dalmácie, Chorvátska, Bosny a Istrie a na území arcidiecéz Drač, Antivari, Dubrovnik, Split a Zadar a diecéz v provincii Slavónia (Theiner 1859, 378, č. 611; 381, č. 614).

Uhorskí minoriti sa tým cítili poškodení, a tak pápež 1. júla 1327 na sťažnosť inkvizítora kacírskych neprávosti v provincii Slavónia a v kniežatstve Bosna, Fabiána z rehole minoritov, zrušil svoje predchádzajúce poverenie v prospech dominikánov, ktorým zároveň nariadil, aby sa nemiešali do právomoci, ktorú pápež a jeho predchodcovia už predtým udelili minoritom vo veciach inkvizície na spomenutom území. Uhorského kráľa Karola súčasne napomenul, aby spomenutému Fabiánovi a jeho bratom pri vykonávaní inkvizície poskytoval podporu a ochranu (Theiner 1859, 514-516, č. 794-795).

Napriek všemožnému úsiliu rímskej kúrie sa nepodarilo v Bosne potlačiť myšlienky bogomilstva. Apoštolský stolec sa snažil aj prostredníctvom vojenských akcií uhorských panovníkov

²⁰ Pápež 1. apríla 1327 oznámil hniezdenskému arcibiskupovi a jeho sufragánom, ďalej biskupovi z Kamina a poľskému kráľovi Vladislavovi, že považoval za nutné prijať opatrenia proti kacírstvu prenikajúcemu do krajiny z Nemecka a Čiech. Preto udelil poľskej dominikánskej provincii plnú moc na zriadenie inkvizície proti kacírom a uvedených adresátov požiadal o jej podporu (Theiner 1860b, 297-298, č. 380; Haupt 1890, 28).

z rodu Anjouovcov o obrátenie tamojšieho obyvateľstva, ale tieto snahy neboli úspešné. Aj v 14. storočí tu prevažovalo bogomilstvo a to až do osmanskej okupácie tejto oblasti. Pápež Ján XXII. v roku 1332 udelil kráľovi Karolovi a jeho vojsku povolenie jesť mäso, keď vytiahne do boja proti schizmatikom, kacírom a neveriacim, aj v čase, keď je požívanie mäsa zakázané cirkevnými kánonmi alebo obyčajom (Theiner 1859, 588-589, č. 871). V roku 1340 zasa pápež Benedikt XII. povzbudzoval kráľa Karola, aby všetkými možnými spôsobmi pomáhal bosnianskemu bánovi, aby mohol vykoreniť z Bosny „starú nákazu kacírskej neprávosti“ (CDH VIII/4 1832, 448-449, č. CCXXX).

V boji proti kacírom v Bosne a okolitých krajinách pokračoval Karolov syn, kráľ Ľudovít I. V tejto aktivite však nešlo len o náboženské motívy, ale aj o politiku. Ľudovít chcel rozšíriť svoj mocenský vplyv na Balkáne. S týmto účelom uzavrel manželstvo s dcérou bosnianskeho bána Štefana Kotromaniča, Alžbetou. V roku 1356 požiadal pápeža Inocenta VI., aby mu dovolil uskutčniť krížovú výpravu proti kacírom a schizmatikom v Srbsku a v oblasti Ozora. Nebola to však jeho prvá vojenská akcia proti susedným národom nevyznávajúcim katolícku vieru. Ešte v roku 1357 pápež Inocent VI. prenechal kráľovi Ľudovítovi na tri roky príjem z desiatkov z Uhorska. Kompenzoval mu tak jeho náklady, ktoré mal vo vojnách nielen proti srbským heretikom a schizmatikom, ale aj proti tatárskym uctievačom idolov a neveriacim Litovčanom a Rusom, ako označil tieto národy vo svojom liste rímsky pontifik (Jakó III 2008, 334, č. 942). Ľudovít napokon uskutočnil do Bosny dve výpravy: jednu v roku 1359 a druhú v roku 1363. Na tejto výprave stratil svoju dvojitú pečať a v dôsledku toho potom musel všetky svoje listiny, ktoré boli spečatené touto pečaťou, potvrdiť pečaťou novou (Theiner 1860a, 24-25, č. 39; Kristó 1988, 151). Výsledkom výprav bolo bohapusté plienenie a vraždenie obyvateľstva. Vojenská aktivita uhorského kráľa na Balkáne oslabilu silu týchto krajín v ich obrannom boji proti osmanským Turkom.

Boj proti kacírom, schizmatikom či neveriacim pohanom bol pre pápežskú kúriu rovnako dôležitý. Dôsledky tohto postoja boli pre kresťanov v juhovýchodnej Európe fatálne. Ešte v roku 1391 udelil pápež Bonifác IX. kráľovi Žigmundovi a jeho vojakom odpustky (MVH I/3, 178, č. 203), aké sa udeľovali ľuďom idúcim na obranu Svätej zeme. Pápež tak chcel Žigmunda podporiť a vyzvať k obrane Uhorského kráľovstva, Dalmácie a susedných krajín vystavených častým vpádom Turkov, manichejcov a kacírov, ktorí sa tieto krajiny pokúšali podriať. Aj z tohto dokladu vidieť, že osmanskí Turci využívali miestne obyvateľstvo vo svojej armáde. Ako sme už povedali, bogomilstvo prevládalo v Bosne až do čias osmanskej okupácie.²¹

Valdenci

Od konca 14. storočia sa do Uhorského kráľovstva, najmä jeho západnej časti, dostávajú myšlienky valdénskeho hnutia. Šírili sa z priľahlého Rakúska a Moravy a ujali sa predovšetkým v mestskom prostredí medzi drobným mešťanstvom, najmä remeselníkmi. Valdenci označení podľa Pierra Valdesa (cca 1140-cca 1205), bohatého obchodníka z Lyonu, ktorý hlásal návrat k prvotnej apoštolskej chudobe slovami: „Nikto nemôže slúžiť dvom pánom, Bohu a mamone“, odmietali viaceré katolícke dogmy ako očistenie, odpustky, úctu svätých a transsubstanciáciu (učenie, že pri omšovej obeti dochádza k premene chleba a vína na pravé telo a krv Ježiša Krista). V prameňoch sa označovali podľa pôvodu ich zakladateľa aj ako „chudobní z Lyonu“ („pauperes de Lugduno“). Valdenci sa časom rozšírili takmer po celej západnej Európe (v Španielsku, Francúzsku, severnom Taliansku,

²¹ V roku 1431 označili dubrovnícki mešťania bosnianskeho veľkovojvodu Radoslava Pavloviča za perfídneho patarénskeho kacíra, ktorý na nich denne doráža a prosili cisára Žigmunda, aby s ním neuzatváral žiadne spojenectvo (Gelcich – Thalóczy 1887, 355, č. 222).

Švajčiarsku, Nemecku, Rakúsku a v Čechách). Ich učenie bolo po prvýkrát odsúdené na veronskom koncile v roku 1184, po ktorom pápež Lucius III. vydal známu bulu „Ad abolendam“ namierenú proti kacírom (Mansi 1778, vol. 22, 488; PL 201 1855, 1297-1300, č. 171; Vragaš et al. II, 363; Molnár 1991). Napriek tomu sa valdenské hnutie šírilo ďalej a nachádzalo ďalších stúpcov. Nenadarmo sa dobový autor nechal v roku 1260 počuť, že: „fere nulla est terra, in qua haec secta non sit“ (Haupt 1890, 19).

Už v 13. storočí pôsobili valdenci v desiatkach dedín susedného Rakúska. Objektom prenasledovania inkvizície sa stali po svojom prezrazení v 60. rokoch tohto storočia v dôsledku vizitácie pasovskej diecézy nariadenej českým kráľom Přemyslom Otakarom II. Podľa kronikárskej správy tzv. pasovského Anonyma, ktorý sa vtedy osobne zúčastnil na prenasledovaní valdencov, bol okolo roku 1260 istý heresiarcha, teda arcikacíř Heremeister popravený (upálený) v lokalite „Thewin“, čo je podľa všetkého mestečko Devín ležiace na hraniciach s Rakúskom (Schneider 1981, 98; Hammann 1971, 434-435, 438; Haupt 1890, 78).²²

Ďalší pohon na valdencov v Rakúsku a v susedných krajinách sa začal v 90. rokoch 14. storočia. V septembri 1391 zatkli inkvizítori v Rakúsku viacerých valdenských kazateľov z rôznych krajín, medzi nimi aj Gotfrieda šveca z Uhorska („Gotfridus de Ungaria sutor“) a Šimona zo Skalice v Uhorsku, podľa remesla krajčira („Symon de Galitz de Ungaria, ex artificio sartor“). Inkvizičné akty ich označujú ako „správcov sekty valdencov“ (Döllinger 1890, 367; Holinka 1926, 344-345; Holinka 1929, 124-125). Skončili na hranici.

Inkvizítori pri vyšetrovaní valdencov postupovali podľa vopred vypracovaného vzorca, pri ktorom zisťovali aj vieroučné princípy tejto sekty a spôsob ich života.²³ Dozvedeli sa tak o rozdieloch, ktorými sa valdenci odlišovali od kresťanov. Doklad uvádza tieto: u valdencov spovedali veriacich aj tí, ktorí neboli na to poverení cirkvou, ich kazatelia kázali na tajných a súkromných miestach, valdenci odmietali očistenie, pričom tvrdili, že sú len dve cesty pre každého človeka, jedna vedie do neba a druhá do pekla, odmietali aj zvonenie zvonov, vigílie, omše, almužny a akékoľvek cirkevné bohoslužby alebo modlitby za zosnulých.

Pokiaľ ide o ich obyčaje a spôsob života, inkvizítori zistili, že valdenci, ak neboli niekde na ceste alebo nemali ťažkú prácu, sa postili tri alebo štyrikrát do týždňa o chlebe a vode. Robili to vraj pred ich podriadenými, aby sa im zdali svätejší. Modlili sa sedemkrát cez deň. Ich starší začal modlitbu a odriekal ju dlhšie alebo kratšie, podľa toho, ako sa mu to pozdávalo a ostatní ho v modlitbe nasledovali. Obliekali sa do lacných šiat a kamkoľvek sa vybrali, išli po dvoch, starší s mladším. V reči boli opatrní, vyhýbali sa klamstvu, prísaha a akýmkoľvek škaredým slovám. Svojich podriadených učili tomu istému. V prevažnej miere to boli analfabeti a nevzdelanci. Ľudí na vedúce pozície v cirkvi vyberali takýmto spôsobom: keď ich starší považovali nejakého mladíka narodeného v sekte alebo zvedeného do sekty za počestného a mravného, nehladeli na to, koho

²² Heremeister bol zamestnaním „cirothecarius“, teda rukavičkář. Možno toto jeho zamestnanie úzko súvisí s valdenskou vierou. Prívržníci valdenstva v severnom Taliansku vyznávali telesnú a duchovnú čistotu. Ich predstavený (perfectus) sa nesmel dotýkať hriešnych a nečistých. Takisto ani človek, ktorý pred smrťou dostal sviatosť „consolamentum“, sa nemal nikoho dotýkať a práve tak sa nikto nemal dotýkať ani jeho (Hammann 1971, 435).

²³ Jeden takýto manuál vypracoval v roku 1321 známy francúzsky inkvizítor, dominikán, Bernard Gui. Vo svojom diele „Tractatus de practica officii inquisitionis“ alebo „Practica inquisitionis heretice pravitatis“ vymenoval najznámejšie herézy tej doby a stanovil pravidlá a postup inkvizičného konania pre jednotlivé druhy kacírstiev: spôsob predvolania, vypočúvania, špeciálne otázky, ktoré sa mali heretikom klást, zásady, ktoré sa mali uplatniť na prekonanie ich „prefikčnosti a zlomyseľnosti“, formuly exkomunikácie. Trestom mohlo byť väzenie, viditeľné označenie hanby na tele (šatách), povinnosť vykonania púte, peňažná pokuta, zhabanie majetku, zničenie obydlia. Manuál bol inšpiratívnou príručkou, ktorou sa riadili inkvizičné konania v 14. storočí. (Douais 1886; Wakefield – Evans 1991, 373-445).

to bol syn alebo, aké remeslo ovládal, a práve toho si zvolili za budúceho majstra. Vtedy ho dali niektorému z majstrov, ktorý ho viedol z kraja do kraja a z miesta na miesto asi jeden-dva roky. Potom ho priviedol do ich rady alebo kapituly, ktorá sa konala na trhoch veľkých miest, kde sa zvykol zhromaždiť veľký počet ľudí, a tak sa tam mohli ľahšie utajiť. Tam ho predviedli pred majstrov a spýtali sa ho, či je spokojný so svojim životom a či chce byť jeden z ich bratov. Keď odpovedal, že áno, vošli s ním do jednej izby alebo na iné miesto, kde boli zavretí všetci majstri a druhovia tejto sekty. Po vyspovedaní sa zo všetkých hriechov jednému z nich vtedy vzdelanejší z majstrov vyložil niektorú zo sviatostí a zo siedmich článkov viery, v ktoré verili. Potom sa ho spýtal, či v ne verí. Ak odpovedal, že áno, potom mu rozkázal, aby ich veriacim slúbil dodržiavať čistotu až do smrti. Odpovedal, že to bude robiť, pokiaľ len bude môcť s pomocou Božou a pokiaľ mu to dovoľí ľudská krehkosť. Ďalej slúbil, že už viac nebude žiť z práce svojich rúk, ale až do smrti iba z almužien a že bezpodmienečne pôjde do akejkoľvek krajiny bude poslaný, nech už to bude blízko alebo ďaleko. Slúbil tiež, že odtaz bude dôverovať svojim rodičom a všetkým príbuzným tak ako ktorýmkoľvek iným ľuďom. Ďalej, že sa nebude z akéhokoľvek nebezpečenstva vyslobodzovať falošnou prisahou. Potom, čo s týmto všetkým súhlasil a zaviazal sa to dodržiavať, pokľakol si na zem a majstri starší mu na hlavu položili ruku a týmto úkonom mu udelili právomoc spovedať svojich podriadených a robiť všetko, čo s tým súvisí. Napokon sa zdvihol a vidiac majstrov stáť v rade pristúpil ku každému z nich a objal ho a každý z nich mu povedal: „Dobre si prišiel, dobrý brat, teraz si ordinovaný v našej viere ako majster apoštolov. Takmer každý rok na svojich zhromaždeniach zvykol meniť ich osadenstvo, aby neboli spoznaní kresťanmi a nikto z nich nezostával vo svojom majstrovstve na jednom mieste dlhšie ako jeden-dva roky. (Döllinger 1890, 367-368).

Uvedené informácie, ktoré získali inkvizítori pri výsluchu zadržaných valdencov, odhaľujú životné zásady, obyčaje a rituály prívržencov tejto sekty: ich snahu o život v chudobe, v duchovnom živote dôraz na pravidelné modlitby, spovede či pôst, ďalej ich kazateľskú činnosť, keď chodili po kraji z miesta na miesto, a zároveň aj snahu o utajenie. Podľa informácií získaných pri výkone inkvizície zisťujeme, že ich predstavení sa nazývali majstri („magistri“) alebo apoštoli, k vyššej hierarchii tejto cirkvi patrili aj starší („seniores“) a bratia („fratres“). O záležitostiach sekty rozhodovali zhromaždenia („consilia“), ktoré sa konali v časoch lokálnych trhov. Z dokladu sa tiež dozvedáme o spôsobe voľby nového adepta na majstrovstvo a jeho povinnostiach. Keďže sa aj valdénsky majster oddal absolútnej chudobe na spôsob apoštolov, žil len z almužien. Zároveň vyznával úplnú poslušnosť rozhodnutiam predstavených sekty, keď akceptoval možnosť, že bude poslaný kvôli šíreniu učenia aj do vzdialených krajín. Dôležité pre valdencov bolo aj to, aby svojím správaním a zovňajškom dávali príklad svojmu okoliu.

Ďalšou lokalitou spojenou s prítomnosťou stúpenec sekty valdencov bola Trnava. Tu bola v roku 1400 pod vedením nemeckého provinciála celestínov zriadená inkvizícia proti valdénom. Pred jej tribunál bolo predvolaných mnoho jednotlivcov, ktorí sa označovali medzi sebou po nemecky „kunden“ alebo po latinsky „noti“, teda známi. Informácie o celej záležitosti máme z jedného latinského kódexu z 15. storočia, ktorý je uložený v českej Národnej knižnici, v Klementíne.²⁴ V tomto kódexe sa ako súčasť jeho pôvodnej väzby zachovala listina datovaná 11. septembra 1400, ktorú v Trnave vydali dvaja inkvizítori ustanovení pre ostrihomskú provinciu, Peter, nemecký provinciál celestínov,²⁵ a pražský kňaz Martin. V nej pod hrozbou exkomunikácie nariaďujú trnavské-

²⁴ Rukopis je uložený v Oddelení rukopisov a starých tlačí Národní knihovny ČR so signatúrou X.H.7. Pôvodne patrili celestínom z Ojvína v Čechách, ktorí úradné akty inkvizítorov použili ako väzbu kódexu (Truhlář 1903, 198).

²⁵ Inkvizítor Peter Zwicker pochádzal z východného Pruska. Bol členom rádu celestínov, priorom kláštora v českom Ojvíne a provinciálom celej nemeckej provincie tejto rehole. V roku 1390 bol menovaný za inkvizítora kacírstva prevažne v nemecky hovoriacich krajinách (Pomoransko, Horné a Dolné Rakúsko

mu richtárovi, aby navštívil Elzu zo Šamorína („Sawmmeryensem“) a jej nevlastného syna Hensela, jej nájomníka Kunela Preymfridla („Preymfridlyensem“), Pavla, sluhu, (...) Wewera, syna Jekela Prewera z Holkendorfu a matku Michala Slyn (...) a všetkých ostatných z farnosti, ktorí sa medzi sebou označovali výrazom známi („Kunden“) osobne v ich domoch, ak by k nim mal bezpečný prístup, a ak nie, tak v kostole pred veriacimi by ich predvolal pred inkvizítorov, aby sa zodpovedali z určitých vecí, na ktoré sa ich chceli spýtať (Truhlar 1903, 196-198; Hammann 1971, 436; Šimončíč – Watzka 1989, 47).

Okrem tejto listiny obsahovala väzba kódexu aj viacero ústrižkov inkvizičných protokolov, z ktorých sa dozvedáme, síce útržkovito, ale celkom jasne, že išlo o valdencov, ktorí vyznávali rovnaké princípy viery, akých sa pridŕžovali valdenci v iných častiach Európy. Jedna z vyšetrovaných žien odpovedala, že „boli z valdénskej sekty, že pochádzala z Aspachu v Rakúsku, jej otec sa volal Konrád Nepek a matka Katrin. Pôvodne neboli v sekte, priviedol ju do nej istý Ortel alebo Ortoľf a povedal jej, že by mala ísť za heresiarchom (arcikacírom), pretože je lepšie vyznať hriechy jemu ako (katolíckym) kňazom. Prvýkrát sa vyspovedala u vodcu kacírov asi pred 30 rokmi. Ten jej nariadil, aby ako pokánie za hriechy odriekala päťdesiatkrát Otče náš, v nedeľu stokrát, pričom sa vôbec nemala modliť modlitbu Zdravas' Mária. Povedal, že (valdénski?) bratia nie sú kňazi, ale majú moc danú od Boha ako apoštoli a lepšie pre ňu bude, ak jej dajú rozhrešenie oni ako kňazi.“ V ďalšom ústrižku sa dozvedáme niektoré zásady viery valdencov: „Verili iba v Boha a nie vo svätých či Pannu Máriu alebo očistec.“ Na ďalšom kúsku nájdeme tvrdenie, že: „Nemožno prisaháť bez toho, aby sa tým spáchal hriech. Indulgencie (odpustky) a exkomunikácie nemajú nijakú moc.“ Napokon jedna z vyšetrovaných vyznala, že je verná svojej viere a radšej zomrie v sekte, ako by sa mala obrátiť na katolícku vieru, pričom katolíkov označovala termínom „dy vremden“, teda cudzí. (Truhlar 1903, 197).

Z informácií citovanej listiny a útržkov inkvizičného protokolu sa dozvedáme, že valdenci sa dostali do Trnavy z Rakúska, čo nijako neprekvapuje, keďže s Rakúskom mala Trnava čulé obchodné styky a z Rakúska pochádzalo mnoho nemeckých hostí usadených v dedinách a mestech juhozápadného Slovenska. Stojí za zmienku, že jedna z valdenských veriach žijúca v Trnave pochádzala z Aspachu, vlastne z Anzbachu v Dolnom Rakúsku, kde sa podľa svedectva tzv. pasovského Anonyma, ktorý písal svoje dielo O sekte manichejcov niekedy v rokoch 1260 – 1262, pripomína existencia valdenského biskupa a valdénskej školy (Patschovsky 1981, 651). O prítomnosti valdencov v iných mestách západného Uhorska svedčia niektoré rozsudky vydané proti nim v Budíne, Rábe a Šoproni. Aj v tomto prípade išlo zväčša o lokality s prevažujúcim nemeckým meštianskym elementom (Haupt 1890, 17, 78).

Celkom podrobné a zaujímavé informácie máme o postupe inkvizície proti valdencom v Šoproni. V roku 1401 dostali dvaja inkvizítori, Peter, nemecký provinciál celestínov, a pražský kňaz z kostola Panny Márie pred Týnom, Martin, plnú moc na začatie inkvizičného konania proti valdencom na území ostrihomskej provincie a osobitne rábskej diecézy. Išlo teda o tie isté osoby, ktoré viedli inkvizičný tribunál v Trnave. Z ich činnosti sa nám zachoval inkvizičný rozsudok. Spomínaní inkvizítori ho slávnostne vyhlásili 9. januára 1401 v šopronskom farskom kostole za prítomnosti mnohých ľudí, ktorí sa tam zhromaždili ako na predstavení nejakého atraktívneho divadla („spectaculum“). Vyšetrovaním sa zistilo, že k sekte valdencov patrilo veľa ľudí, mužov i žien. Ako tvrdil spomenutý inkvizítor: „pridali sa k arcikacírom valdénskej sekty, ktorých považovali za dobrých ľudí a zástupcov Kristových apoštolov, no nie za vysvätených kňazov. Priznali sa, že neuctievali ani Pannu Máriu, ani ostatných svätých, nemodlili sa k nim a nevzývali ich pomoc a ochranu; neverili ani na očistec, a neuznávali ani modlitbu za zosnulých veriach

a západná časť Uhorska). Tento úrad vykonával až do svojej smrti v roku 1403. Vďaka jeho činnosti sa podarilo valdenské hnutie v Rakúsku vykoreniť (Haupt 1890, 57).

a súhlasili s mnohými mylnými a kacírskymi myšlienkami zavrnutými a odsúdenými svätou Rímskou cirkvou. Prichádzali na zhromaždenia valdénских kazateľov a pozývali ich k sebe domov, napriek tomu, že v kostole sa im farári a iní ortodoxní kazatelia snažili vyvrátiť ich zvrátené dogmy.“ Pravda, keď ich inkvizitný tribunál v meste odhalil, svetská moc uväznila a hrozilo im nebezpečenstvo, že budú odsúdení na trest smrti ako kacíri, boli prinútení priznať sa k heréze a žiadať o návrat do katolíckej cirkvi. Museli sa však najprv verejne a prisahou zrieknuť všetkých dogiem hlásaných valdencami. Až potom ich inkvizítori zbavili tarchy exkomunikácie, ktorú nad nimi predtým vyhlásili. Ako trest za to, že svojím počínaním zhrešili proti Bohu a katolíckej cirkvi odsúdili Annu, vdovu po Jakubovi Beratungsgotovi z Güssingu, spolu s ďalšími valdencami na verejné pokánie. Nariadili, aby sa všetky ich šaty vpredu aj vzadu natreli znakom modrého kríža. Tento kríž mali nosiť na verejnosti nielen v meste, ale kdekoľvek by sa dostali.²⁶ Museli sa tridsať nasledujúcich dní zúčastňovať spoločne na omšiach v tamajších kostoloch a v ich strede pokľaknúť a pomodliť sa pätnásťkrát modlitbu Pána, Otčenáš, Zdravas' Mária a Vyznanie viery s dôrazom na pasáž „svätú katolícku cirkev a spoločenstvo svätých“, v ktorej zhrešili. Ďalej sa museli pomodliť tri modlitby Otčenáš a Zdravas' Mária za zomrelých. Inkvizítori ďalej nariadili, aby boli všetky domy, ktoré slúžili valdencom na zhromaždenia, zbúrané a nikdy viac neboli nanovo postavené. Mali sa tak stať naveky zhromaždiskom nečistoty, keďže predtým boli útočiskom kacírov. Všetky cintoríny, na ktorých boli pochovaní valdenci, mali byť biskupom odsvätené a ich mŕtvol vykopané z hrobov, ich kosti na znak večného zatratenia spálené a cintoríny nanovo posvätené (ZsO II/1 1956, 94-95, č. 809; Haupt 1890, 78-79, 114-116).

Ako vidno, inkvizítori pôsobiaci v Šoproni a pravdepodobne aj v Trnave nikoho z miestnych valdencov neodsúdili ma trest smrti. Je možné, že na obvinených pôsobila odstrašujúco povest', ktorá sprevádzala inkvizítora Petra Zwickera z jeho pôsobenia v Rakúsku, kde skončilo mnoho prívržencov valdénskej sekty na hranici. Dôležité však bolo, aby sa priznali a prisahou sa zriekli svojej herézy. V tomto prípade bolo pre nich najrozšírenejším trestom okrem pokánia vo forme modlitieb aj nosenie znaku modrého kríža na svojom odeve ako znaku hanby. Jedine v prípade, že upadli do recidívy a znovu sa vrátili k heréze, už nastupovali drastickejšie tresty, ako napríklad údery prútom alebo pošliapanie veriacimi pri vstupe do kostola, respektíve odovzdanie do rúk svetskej moci na vykonanie exekúcie v prípade, že by neodvolali svoje bludy a neučinili pokánie (Haupt 1890, 117-124).

Husiti

Koncom tohto storočia a predovšetkým začiatkom 15. storočia sa stretávame v západnej Európe a aj v Uhorsku s novým typom herézy, ktorej prívrženci sa nazývali viklefovci (lat. wiclefistae) a na ktorých nadviazala neskoršia reformácia. Ich hlavným ideovým prameňom boli myšlienky anglického kazateľa a reformátora, Jána Viklefa (cca 1330 – 1384). Viklef pôsobil ako majster na univerzite v Oxforde. Kritizoval cirkev, autoritu pápeža, rehoľný život, úctu svätých a transsubstanciáciu. Viklefovo učenie bolo odsúdené na Kostnickom koncile v roku 1415 a sám Viklef bol nútený odvolať svoje učenie ako kacírské bludy (Kaňák 1973). Napriek tomu jeho myšlienky mali veľký vplyv na husitov.

Ich ideový vodca, Jan Hus, pôsobil takisto na univerzite. Bol univerzitným majstrom v Prahe, kde mal možnosť šíriť svoje učenie, ktoré odmietalo náuku cirkvi o sviatostiach, kulte svätých,

²⁶ Annu, ktorú do sekty valdencov priviedol jej manžel a v sekte vytrvala dvanásť rokov, inkvizítori odsúdili na dva roky pokánia v odeve označenom modrým krížom. Ďalšia nemenovaná kacírka, ktorá bola medzi valdencami 26 rokov, sa mala kajať tri roky. Ostatní, ktorí boli v heréze rok, sa mali kajať jeden mesiac (Haupt 1890, 116).

relikviách a odpustkoch. Hus sa tiež staval proti vieroučnej autorite cirkvi (Šmahel 2013). Jeho učenie odsúdili už na teologickej fakulte Karlovej univerzity v roku 1413. Prívrženci Husových myšlienok sa s nimi dostali do kontaktu počas štúdia na pražskej univerzite. Reformným kázaním Jána Husa boli ovplyvnení mnohí tamojší študenti pochádzajúci z Uhorského kráľovstva. Po skončení štúdií sa vracali domov a prinášali so sebou aj husitské náuky, ktoré sa potom stali zdrojom problémov, keďže boli považované za kacírstvo. Preto v júli 1418 pápež Martin V. ustanovil Jána, kardinála s titulom svätého Sixta za pápežského legáta a vyslal ho do Uhorského a Českého kráľovstva a okolitých krajín, kde vraj mysle a srdcia mnohých kresťanov zvedli z cesty ortodoxnej viery zhubné dogmy Jána Viklefa (Lukcsics I. 1931, 68, č. 114).

K najznámejším prívržencom husitizmu z radov Slovákov patril kňaz Lukáš z Nového Mesta nad Váhom, ktorého pri návrate na Slovensko zajali a s falošnými peniazmi upálili v mučiarni v Krumlove (Varsik 1965, 63). Otázny je pôvod a národnosť nitrianskeho kanonika, Jána Lauriniho z Račíc.²⁷ Tento klerik študoval na pražskej univerzite, kde získal okrem bakalárskeho aj magisterský titul (1408). V pražskom reformnom prostredí sa priklonil k Husovmu učeniu a začal ho aj verejne obhajovať. V čase, keď sa zdržiaval na Morave sa dostal do sporu s dolanským farárom Pavlom z Prahy. Svoje učenie obhajoval aj na pôde pražskej univerzity. Z Moravy sa potom vrátil do Nitry. No tu ho dobehla jeho minulosť. V roku 1417 ho pred nitrianskym biskupským vikárom dolanský farár Pavol z Prahy obvinil z kacírstva a dosiahol, že biskup Hinko odsúdil Lauriniho na stratu všetkého majetku (štyroch koní a kníh) a vyhlásil za verejného kacíra. Laurini tak musel opustiť územie diecézy. Odišiel naspäť na Moravu, ale neskôr sa opäť do Nitry vrátil, keďže jeho prosba o návrat domov bola zo strany biskupa vypočutá. Stalo sa to zrejme potom, ako svoje učenie odvolal a zmieril sa so svojou vrchnosťou (ZsO VI 1999, 190, 202, 268, č. 564, 617, 899).²⁸

Husitské myšlienky, ktoré sa snažili radikálne pretvoriť vtedajší spoločenský poriadok, sa uchytili aj v južných častiach krajiny a v Sedmohradsku. V roku 1421 prosil pápeža Martina V. minoritský provinciál v Dalmácii, Baptista zo Šibenika, aby bol vyslaný za inkvizítora do uhorského, nemeckého a chorvátskeho pohraničia, do žúp Baraña, Šomod, Tolna a Zala. Tento minorita, ktorý bol už predtým vyslaný do týchto krajov, aby tu kázal Božie slovo, svoju žiadosť odôvodňoval tým, že v týchto končinách vpády Turkov zničili tri minoritské kláštory a šíria sa tu kacírské dogmy (Lukcsics I. 1931, 118-119, 431). V januári 1431 sa sťažoval cisár Žigmund Luxemburský pápežovi Martinovi V., že v Uhorskom a Českom kráľovstve mnohí katolíci pomáhajú kacírom potravinami a inou podporou. Pápež im preto pohrozil exkomunikáciou (Lukcsics I. 1931, 261, č. 1436). V auguste 1438 poveril pápež Eugen IV. františkánskeho mnícha, Jakuba z Marchie²⁹ inkvizičnou činnosťou proti stúpencom husitstva práve v týchto južných krajoch Uhorského kráľovstva (Theiner 1860a, 218, č. 373; Tóth – Szabó 1917, 154). Jakub bol predtým vikárom minoritov observantov pre územie Bosny. Po vymenovaní za inkvizítora sa vzdal vikárstva a v novej funkcii sa pustil horlivo do inkvizičnej aktivity. Myšlienky husitstva sa do tejto oblasti dostali zrejme prostredníctvom študentov na pražskej Karlovej univerzite. Medzi študentmi z Uhorska na nej študovalo okrem žiakov zo Slovenska aj niekoľko mladých ľudí z južných častí krajiny. Takými boli Tomáš z Pätkostolia (maď. Pécs) a Valentín z Iloku, ktorí sa stali významnými stúpenkami

²⁷ Račice sú súčasťou obce Dvory nad Nitricou v okrese Prievidza. Niekoľko Račíc sa nachádza aj na Morave a v Čechách (Odložilík 1925, 65).

²⁸ Ján Laurini bol literárne činný. Stal sa známym ako autor traktátov, náboženských spisov (Brtánová 2008).

²⁹ Marchia (po taliansky Marche) je oblasť v strednom Taliansku. O osobe Jakuba z Marchie podrobnejšie písal Fraknoi Vilmos (1903, 29-39; Lukcsics II 1938, 20-25). O dvadsať rokov neskôr (17. mája 1457) vyslal pápež Kalixt III. Jakuba z Marchie do Uhorska opäť. Tentoraz tu mal zorganizovať krížovú výpravu proti Turkom (Kalous 2010, 191).

Husovho učenia.³⁰ Inak, aj v Pátkostolí pôsobila od roku 1367 univerzita. Založil ju kráľ Ľudovít I. V pozadí jej vzniku hrala úlohu akiste aj kráľova politika na Balkáne. Zanikla po smrti jej podporovateľa okolo roku 1390 (Petrovics 2005, 29-40; Font 2002, 473-479). Ďalší študenti z týchto končín už študovali v Prahe a po skončení štúdia si so sebou prinášali aj reformné myšlienky. Ich tamojším centrom sa stala Kamenica, mestečko na brehu dolného Dunaja v Srieme (dnes v Srbsku).

O tom, že takouto cestou sa sem dostalo husitstvo, píše aj kronika bosnianských a uhorských minoritov od Blažaja zo Salky a jeho pokračovateľov. Spomína prípad istého Blažaja, ktorého mešťania z Kamenice vyslali na univerzitné štúdium a sľúbili mu, že ak si to výsledkami svojho štúdia zaslúži, darujú mu do správy kamenickú farnosť. Blažej sa vydal študovať do Čiech, na pražskú univerzitu. Získal tam síce vzdelanie, ale „pričuchol“ aj k myšlienkam husitstva, povedané slovami autora „poškvrnil sa husitským kacírstvom“. Po jeho návrate do Kamenice sa tieto myšlienky rozšírili v celom okolí (Toldy – Érszegi 1986, 240).

Práve inkvizítor Jakub z Marchie zachytil vo svojom spise princípy viery, ktoré šírili husiti na juhu Uhorska a Jakub sa ich snažil vykoreniť. Podrobne ukazujú, aké učenie vlastne šírili stúpenci husitov „v kráľovstve Uhrov, Sikulov a Sedmohradčanov“. Ich učenie je obsiahnuté v týchto 64 bodoch: 1. Všetci sú povinní prijímať pod obojím spôsobom. 2. Na omši stačí čítať iba epistolu a evanjelium a to bez ozdobného rúcha a prenosného oltára so schránkou pre Sviatosť oltárnu (viatika) a (omšu) je dovolené sláviť všade, cez deň i v noci, v domoch i v lesoch. A piesne spievajú na omši ľudia oboch pohlaví. 3. Gramotní laici pripravujú telo a krv Pána a sú presvedčení, že (to) môžu pripravovať. 4. (Tvrdia), že vysviacajú z drevených sudov, v ktorých jedia a pijú. 5. Že v hostii je iba telo Kristovo a v kalichu iba krv. 6. Že všetky mená svätých vyčiarkli z misála. 7. Že Panna Mária s inými svätými nám nemohla pomôcť, iba sám Boh. 8. Že sa nemusíme klaňať Blahoslavenej Panne Márii ani iným svätým, iba samotnému Bohu. 9. Že nik nie je povinný sa postiť v predvečer (sviatku) svätých a cez 40-dňový pôst, pretože toto Boh neprikázal. 10. Že nikto zo zločincov nesmie byť zabitý, pretože ste počuli, že bolo povedané dávno „nezabiješ“. 11. Že nijaký sviatok nesmie byť slávený, iba nedeľa, pretože iné sviatky boli vynájdené ľuďmi. 12. Že nesmieme uctievať sochy, pretože je v nich diabol ľuďom na posmech, pretože ak je oslík posielaný do ohňa, uteká pred ním, ale kríž na pni zhorí. 13. Že nesmieme vymalovávať krucifix (ukrižovaného), ani kríž. 14. Že nie je treba žehnať sa znakom kríža. 15. Že nesmieme uctievať relikvie, pretože boli vynájdené z chamtivosti. 16. Že pápež nemá väčšiu právomoc ako prostý kňaz, pretože hovorí: „Komu odpustíte hriechy ...“ 17. Že odpustky nie sú skutočné a ani pápež ich nemôže dávať. 18. Že pápežské privilégia netreba dodržiavať. 19. Že nikto nemá byť väčší, ani pápež, ani cisár, pretože všetci sme bratia v Kristu. A ak niekto medzi vami by chcel byť väčší atď. 20. Že ani pápež, ani cisár nemôžu tvoriť zákon, ale stačí zachovávať zákon Boží. 21. Že ani krížma, ani posledné pomazanie a ani svätená voda nemajú nijakú moc. 22. Že krstiteľnica je ľudský vynález, pretože Kristus bol pokrstený v rieke. 23. Že kňaz nie je povinný odriekať bohoslužbu iba Otčenáš. 24. Že ktorýkoľvek laik a žena môžu svedčať a dávať rozhrešenie. 25. Že (sa) nemá klaňať na spovedi pred kňazom, iba pred Bohom. 26. Že kňazi majú strážiť zvieratá ako iní ľudia. 27. Že modlitby za mŕtvych neplatia. 28. Že pekne namalovaná Panna Mária vypadá ako neviestka. 29. Že očisťec nie je. 30. Že netreba veriť výrokom svätých, iba svätému písmu. 31. Že na jednej strane papiera maľujú chudobného Krista s oslom a na druhej pápeža s koňmi a pompou. 32. Že zobrazujú pápeža slúžiaceho omšu a diabol mu (prítom) posluhuje a démoni sú naokolo. 33. Že exkomunikácie sa netreba obávať, ani ju netreba zachovávať, pretože, kým človek zlodej, Boh požehnáva. 34. Že biskup si môže vziať za manželku pannu a že rehole a kanonici sú vynálezom

³⁰ Prvý bol v matrike univerzity zapísaný v roku 1399 a druhý v roku 1410 (Liber decanorum 1830 I, 417; Jakubovich – Pais 1929, 248; Haraszti Szabó – Kelényi – Szógi 2016, 38).

diabla. 35. Že nesmie byť nič dané na oltár, ani sviečky, pretože je to simónia a chamtivosť. 36. Že kňaz v prípade úmrtia nesmie dávať rozhrešenie. 37. Že duchovní zamestnaní svetskými vecami sú údmi diabla. 38. Že preláti exkomunikujúci ľud Boží sú údmi diabla a antikrista. 39. Že duchovní ukazujúci lásku voči svetským majetkom sú pokrytci a nepriatelia cirkvi. 40. Že pyšný Kristov vikár nie je hodný rozkazovať ani dievčatku. 41. Že kňazi venujúci sa desiatkom a svetským veciam a úradom sú kacíri. 42. Že rímska cirkev je pretváрка a synagóga satana, vynález ľudí, matka smilstva, pôvod a žriedlo všetkého zla. 43. Že kňaz majúci majetok má sto démonov v duši. 44. Že ten, kto chce dostať rozhrešenie v rímskej kúrii, prinesie plné vrecko a dostane rozhrešenie od všetkých hriechov. 45. Že kňazi sa tešia z mŕtvol kvôli chamtivosti ako vrany. 46. Že prísaha je úplne neprípustná. 47. Že pápež chce, aby mali väčšiu autoritu kánony ako Nový a Starý zákon. 48. Že cirkevné zákony sú na opovrhnutie a posmech a sú narušáním spravodlivého súdu. 49. Že cirkevné zákony rozprávajú výmysly a pápež v takých nie je pápež, ale podvracač. 50. Že tí, ktorí sú s pápežom, sú nedôverčiví vlci a podvracači. 51. Že duchovní sa dávajú zbožňovať ako bohovia, ale (svätý) Peter nedovolil, aby bol zbožňovaný Kornéliom a (tak) nech sú potrestaní ako pyšný Námán.³¹ 52. Že pápežove dane sú zákony kacírskej simónie, ale lásku nehodnotia. 53. Že patriarchát, arcibiskupstvo, arcidiaconát sú vynájdené z pýchy a chamtivosti a nasledujú diabla. 54. Že preláti sú milovníci koní a žien a súložníci so ženami druhých. 55. Že v rímskej kúrii nie sú pastieri ale záhubcovia. 56. Že kňazi sú pastieri prebend a nie duší. 57. Že kňazi sú prostí poddaní prelátov a biskupov. 58. Že z cirkvi urobili pelech lotrovský a celebrujú nie pre ľud, ale pre peniaze. 59. Že, keď preláti nariaďujú na základe svätej poslušnosti vzývaním Kristovho mena, aby nekázali v kaplnkách, ale skôr majú povedať: „vzývaním diabla a na základe antikrista nekážte v kaplnkách.“ 60. Že môže kázať ktokoľvek, (aj) malý. 61. Že Kristov zákon postačuje k spáse bez zákonov vymyslených človekom. 62. Že uctievači obrazov sú idololatri. 63. Že nosia krv Kristovu v koženej fľaške tajne na prijímanie. 64. Že (platí) synoda konaná 17. júna 1426,³² kde sa rozhodli zachovávať až do smrti tieto články: 1. Ktorémukolvek kňazovi je dovolené kázať bez povolenia prelátov. 2. Že ktokoľvek je povinný kázať, (ktokoľvek môže) prijímať pod obojím spôsobom, aj deti, pretože prijímať pod jediným spôsobom je výmysel ľudí. 3. Že svetská moc môže odňať cirkevné majetky, aby sa navrátila do pôvodného stavu. 4. Že duchovenstvom nemajú byť páchané verejné smrteľné hriechy, ako symonia, kacírstvo, výber peňazí za krst, birmovku, spoveď, prijímanie, za sväté oleje, za sobáš, za speňažené omše alebo výročné omše za zomrelých, za pohreb, za prebendy a benefíciá a prelátstva, hodnosti, predaj odpustkov a iné nespočetné kacírstva, ktoré špinia Božiu cirkev, nech sú postavení mimo zákon cudzoložníci, nehanební smilníci, nepodstatné predvolania, zdieľanie prostých ľudí, výber daní. A že Ján Hus je svätý. A ktokoľvek (tomu) bude protirečiť, nech je potrestaný ako falošný kresťan. A niesli telo Kristovo v tajnom birete, aby ho podali svojim ľuďom na prijímanie.“ (Lukcsics 1938 II, 21-25; Döllinger 1890, 705-706, č. 71).

Tieto body veľmi podrobne predstavujú učenie, ktoré sa šírilo v južných krajoch Uhorského kráľovstva. Nie je náhodou, že malo úspech práve v končinách susediacich s Balkánom, kde sa ani intenzívnou činnosťou kazateľských rádov dominikánov a františkánov v 14. storočí nepodarilo tamojšie obyvateľstvo odvrátiť od učenia bogomilstva. Preto našiel husitizmus živnú pôdu práve tu. Ako vidíme, jeho hlavnou snahou bol návrat cirkvi k pôvodnej apoštolskej chudobe, odvrátenie od materiálnych statkov a návrat k duchovným hodnotám. Pre duchovnú moc bolo nebezpečné

³¹ Rímsky stotník Kornélius bol ako prvý pohan pokrstený svätým Petrom bez obriezky. Spomína sa v Skutkoch apoštolských. Keď za ním prišiel Peter, aby ho pokrstil, Kornélius mu vyšiel v ústrety, padol mu k nohám a poklonil sa mu. Peter ho však zdvihol a povedal mu: „Vstaň, aj ja som len človek.“ Sk 10:1-48. Starozákonná postava, sýrsky Námán, pyšný na seba a svoju hodnotu, bol ponížený chorobou malomocenstva. 2Kr 5:1-19.

³² Išlo o husitskú synodu konanú v Prahe (Zilynská 1985, 60).

odmietanie cirkevnej hierarchie a Rímskej cirkvi ako inštitúcie vôbec. Veľa článkov sa venovalo odmietaniu uctievania obrazov svätých, teda tomu, na čo potom nadviazala reformácia.

Aktivita Jakuba z Marchie spojená s krutým prenasledovaním a nevyberavými metódami inkvizície mala úspech a hnutie sa rozpadlo. Frátrovi Jakubovi sa podľa svedectva jeho samotného podarilo obrátiť 25 tisíc kacírov v radoch kňazov a svetských osôb (Lukcsics II 1938, 25). Kronika Blažeja zo Salky uvádza, že Jakub po príchode do Kamenice obrátil násilím na pravú vieru mnohých kacírskych husitov žijúcich v okolitých mestách a dedinách po oboch brehoch Dunaja. Ďalších nechal upáliť na hranici. Jeho fanatizmus bol taký veľký, že v priebehu vyšetrovania neváhal dať vykopávať z hrobu ani mŕtvych a upaľovať ich.³³ Ostatní stúpenci Husových myšlienok utiekli za hranice krajiny (do Moldavska), kde ďalej šíрили Husove ideály (Székely 1956, 331-367).³⁴ Predovšetkým tu treba spomenúť husitských prívržencov a kňazov zo Sriemu, Tomáša z Pätkostolia a Valentína z Iloku, ktorí vyhotovili prvý preklad biblie do maďarčiny (Földes 1973, 80-85; Kardos 1953). Ako vidno, napriek neúspechu, husitské hnutie zanechalo isté stopy v uhorskej (maďarskej) kultúre.

Husiti sa v 20. – 30. rokoch 15. storočia dostali aj na územie dnešného Slovenska. Pravda tieto návštevy neboli pokojné, ale boli sprevádzané „ohňom a mečom“. Ich hlavným cieľom nebolo šírenie vlastných myšlienok medzi domácim obyvateľstvom, ale pustošenie územia nepriateľa, cisára Žigmunda. Na niektorých miestach zanechali husiti dokonca vojenské posádky, odkiaľ vyrážali za plienením a korisťou do širokého okolia. V tomto prípade sa mohli dostať aj k šíreniu svojho učenia medzi domácim obyvateľstvom, ako o tom svedčí doklad z 11. novembra 1434. Pred kráľa Žigmunda vtedy predstúpili predstavitelia mesta Kežmarok so sťažnosťou na husitov, ktorí pustošili Spiš a okolité kraje a tamojších kresťanov obracali na ich „zlorečenú sektu.“ (Schmauk II, 244). Postoj štátnej moci k husitom sa odzrkadlil aj v termínoch, akými boli v prameňoch označovaní: „perfidissimi husite“, „immanissimi husitae heretici“, „husite, heretice pravitatis contagione infecti“, „secta venenosa Johannis Huz, dampnate memorie“. Niekedy sa predpokladalo, že husitské reformачné myšlienky zanechali medzi ľudom veľkú odozvu a husiti našli na Slovensku veľa nasledovníkov. Na jednej strane je to pravda, keďže myšlienky o zbavení cirkvi svetskej moci a majetku pôsobili na obyčajných ľudí príťažlivo.³⁵ Na druhej strane ich vojenské akcie so sebou prinášali len spúšť a nivočenie. K husitom sa tak pridávali aj domáci dobrodruhovia a pochybné živly, ktoré lovili v mútnych vodách a husitskú propagandu využívali vo svoj prospech (Bartl 1995, 85-99; Mikulka 1995, 74-84).

Spomeňme prípad, ktorý sa odohral v roku 1430 v Kozárovciach v Tekovskej župe. Šľachtic Štefan z Plášťoviec vtedy poslal svojich familárov, aby vpadli do tejto dediny patriacej opätovi benediktínskeho kláštora v Hronskom Beňadiku. Predtým sa však preobliekli za husitov, použili ich kacírsk(!) zbrane („vestibus et armis hereticalibus“), zamaskovali si tváre a pod hrozbou použitia mečov a lukov vyrabovali dom tunajšieho richtára Juraja z Chrášťian (DF 235 811; Varsik 1965, 187). Ďalší doklad je zo Spiša, na ktorý vpadli husiti na jar 1433, dobyli Kežmarok a zanechali v ňom svoju vojenskú posádku. Nepokoje s tým spojené využil Jakub z Trnovca a istý Erhard, keď práve v čase vpádu táboritov na Spiš („tempore invasionis thaboritarum“) vnikli do domu Petra

³³ V prípade boja proti kacírom to bola obvyklá stredoveká prax, ktorá sa uplatnila už pri kántrení katarov v južnom Francúzsku. Exhumovanie kacírov nariaďuje už pápež Gregor IX. vo svojom dekrét z roku 1231. O exhumovaní valdenských kacírov v Šoproni sme už písali. Pozri vyššie.

³⁴ Kvôli vykoreneniu husitizmu v Moldavsku ešte v roku 1445 udelil pápež Eugen IV. minoritom v bosnianskom vikariáte viaceré indulgencie (Lukcsics II 1938, 220-221, č. 833).

³⁵ Najvýraznejší je v tejto súvislosti prípad Bratislavy, kde sa v tom čase vyskytovalo veľa sympatizantov husitov v radoch mestskej chudoby. Rakúsky vojvoda Albrecht v roku 1428 konštatoval, že v meste je viac ako 60 husitských zradcov. Z ich iniciatívy bolo zosnované sprisahanie, ktorého cieľom bolo odovzdať mesto husitom (DL 43 733; Varsik 1965, 180-182).

z Parížoviec, ukradli mu dva voly a jeho dcére šesťsto denárov (DF 266 641; Varsik 1965, 195). Aj takto negatívne zapôsobilo husitské učenie na miestne obyvateľstvo.

Po porážke husitského hnutia sa mnoho husitských vojakov dostalo do Uhorska, kde vstupovali do služieb miestnych feudálov ako žoldnieri. Žoldnierska služba však nebola večná a po prepustení zo služieb pôsobili v krajine na vlastnú päsť. Oslovovali sa navzájom výrazom bratříci (lat. „fraterculi“). Grupovali sa na odľahlých miestach, odkiaľ vyražali na svoje lúpežné prepady. Stali sa hrozbou pre široké okolie a výzvou pre úrady, aby sa proti nim zakročilo. Práve títo bratříci boli nositeľmi husitských myšlienok v tomto období (Špirko 1937, 79-81; Mišík 1928). Spôsob života a možnosť koristi priťahoval zopár jedincov aj z radov miestnych obyvateľov. Pridali sa k nim osobne alebo im len prejavili svoje sympatie poskytnutím vlastného prístrešia a úkrytu.

Vrchnosť však pre to nemala žiadne pochopenie a takýchto ľudí zaradila do kategórie kacírov. Za zločin urážky kráľovského majestátu boli odsúdení na trest smrti a ich majetky boli skonfiškované v prospech kráľovskej koruny. Napríklad v roku 1432, keď kráľ Žigmund daroval Jurajovi z Bošian a Martinovi zo Špačiniec majetkový podiel v *Zarkovciach a v Lipníku po Jánovi Žoldošovi (teda žoldnierovi) zo *Zarkoviec (Dolná Krnča, okr. Topoľčany) a Petrovi, synovi Tomáša Kereka z Lipníka, ktorí kvôli urážke kráľovského majestátu upadli do nemilosti.³⁶ Podľa kráľovho tvrdenia totiž zišli z cesty evanjeliovej pravdy a ortodoxnej viery a upadli do kacírskej ničomnosti, ktorá teraz vládne v Českom kráľovstve a v Moravskom markgrófstve, keď sa spojili s kráľovými úhlavnými nepriateľmi, ničomnými husitmi a táboritmi (Marek 2013, 211-213, č. 96). Oba majetky si však dlho neužili, keďže v nasledujúcom roku sa ich s pomocou husitov z topoľčianskej posádky zmocnili Štefan zo *Zarkoviec a Tomáš Kerek z Lipníka, ktorí boli prívržencami a poplatníkmi týchto husitov (DF 244 003; Varsik 1965, 243-244).

Prívržencami husitov boli aj Juraj, syn Jána z Bošian a Ladislav, syn Synku z Ludaníc, ktorí v roku 1433 vpadli na majetky v Bošanoch a Janovej Vsi spomínaných Žigmundových stúpcencov, Juraja, syna Šimona z Bošian a Martina zo Špačiniec, vyplienili ich a ukradnutý dobytok zahnali na hrad v Ludaniciach. Práve pevnosť v Ludaniciach sa stala akoby základňou týchto kráľových rebelov, ktorí sa pridali k husitom (DF 244 003; Varsik 1965, 244-245). Rodina z Ludaníc pokračovala v spolupráci s českými husitmi aj v neskoršom, bratríckom období. Tomáš z Ludaníc, syn Ladislava, v roku 1450 spolu s Čechmi a inými cudzincami vpadol do mestečka Sereď a vypálil ho. Predtým však stihol odtiaľ pokradnúť veľa cenného majetku, čím spôsobil škodu v hodnote 4 tisíc zlatých (DL 14 406, Varsik 1965, 249).

Podobný osud človeka, ktorý upadol do kráľovej nemilosti kvôli svojej nevernosti, stihol aj ďalšieho šľachtica z tejto oblasti, Petra z Chrabrian (okr. Topoľčany), ktorý sa pridol k českému kapitánovi a veliteľovi topoľčianskej husitskej posádky Jánovi Šmikovskému a nadržoval husitom. Kráľ Žigmund mu za to v roku 1435 skonfiškoval majetok Zeleneč pri Trnave a daroval Osvaldovi z Bučian, ktorý sa vyznamenal v bojoch proti husitom (DF 279 602; Varsik 1965, 241).

Ďalší takýto prípad je z roku 1452, keď gubernátor Ján Huňadi daroval Petrovi z Oponíc za jeho verné služby v boji proti Turkom a Čechom pustošiacim horné časti Uhorska majetky Juraja, syna Šebastiána z Krušoviec (Krušovce, Malé Dvorany a Lipovník), ktorý sa pridol k perfídny a kacírskym Čechom a osobitne k Jánovi Jiskrovi z Brandýsa a páchal mnohé zbojstvá a škody na majetku (Apponyi 1906, 308-309, č. 146; Kanovský 1992, 89-93). Nie je náhoda, že väčšina šľachticov, ktorí sa pripojili k husitom, pochádzala z bližšieho či vzdialenejšieho okolia Topoľčan, kde bola svojho času umiestnená husitská posádka. Jej vplyv zasiahol najmä miestnu drobnú a strednú šľachtu, ktorá dúfala, že sa v spojení s husitmi dostane k majetkovým ziskom.

³⁶ Peter Kerek bol na generálnej kongregácii šľachticov Nitrianskej župy za tieto činy proskribovaný. Stalo sa to však až v roku 1437, teda dávno po spáchaní uvedených zločinov (Marek 2013, 23).

Z iného súdka je prípad, ktorý sa stal okolo roku 1465. Poľský šľachtic Predslav z Dmošíc vtedy napísal mestu Bardejovu list, v ktorom sa im sťažoval na jágerského biskupa.³⁷ Biskup stojaci v službách kráľa a radcov ho vraj zadržal a ozbilal o 10 tisíc florénov ako ničomný kacír a klamár katolíckej viery („hereticus pravus et deceptor fidei katholice“), ktorý si nezasluhuje byť označený za biskupa, keďže prebýva v kacírskych a nie katolíckych viere. Časy boli vtedy surové a hanebných skutkov ako kacírski husiti sa dopúšťali aj duchovné osoby (Iványi 1910, 245, č. 1603).

Väčšina domáceho obyvateľstva však mala z týchto ľudí strach a obávala sa ich plienenia. Svedčí o tom aj tvrdenie šľachtica Mikuláša zvaného „Rawas“ z Veľkého Rakova v Turci, ktorý sa v roku 1453 vyjadril, že zo strachu pred ničomnými kacírmi, lúpežníkmi, búračmi a ničiteľmi územia Uhorského kráľovstva a kvôli záchrane svojho života a ochrane majetku býval na hrade Blatnica, kde mu v tejto ťažkej situácii pomohol prežiť a zachrániť sa jeho brat Ondrej (DL 90 465).

Zrejme takýchto ľudí mal na mysli kacírsky inkvizítor a pápežský legát Ján Kapistránsky vo svojom liste adresovanom v roku 1456 pápežovi Kalixtovi III., keď sa sťažoval na utajených heretikov v Uhorsku a Sedmohradsku (Mrva 1995, 50). Aj preto kráľ Matej Korvín v roku 1462 na krajinskom sneme v Budíne zaradil verejných kacírov, ktorí sa pridali k zavrhnutému kacírstvu, medzi zločincov a ich skutky za zločiny vlastizrady alebo zločiny urážky kráľovského majestátu („nota infidelitatis“), za ktoré hrozil trest smrti a skonfiškovanie všetkého majetku v prospech koruny.³⁸ Na druhej strane však v tom istom zákonníku zaradil kauzy vo veciach viery a prípady kacírov alebo ľudí podozrivých z kacírstva medzi kauzy týkajúce sa duchovného súdneho fóra (DRH 1989, 126-127).

Kacíri v proskripčných listinách

Zopár kacírov nachádzame zapísaných aj v tzv. proskripčných listinách z 15. storočia. Išlo o zoznamy verejných zločincov odsúdených na smrť, ktoré vznikli na stoličných alebo palatínskych generálnych kongregáciách zvolávaných z iniciatívy kráľa a konaných pod predsedníctvom župana, podžupana (v prípade stoličných) alebo uhorského palatína (v prípade palatínskych zhromaždení), prípadne iného človeka s titulom baróna.

Uvedenie zločincov v zozname proskribovaných znamenalo prakticky jeho odsúdenie na smrť bez súdneho procesu. Ten sa ani nemohol konať, keďže prevažná väčšina obvinených sa nedostavila pred stoličné súdne fórum, aby sa zodpovedala za svoje činy, resp. obhájila. Sami si iste zvážili svoje možnosti a radšej sa na kongregáciu nedostavili. Ľudia, ktorí sa na zozname proskribovaných ocitli, mali vážny problém. Boli postavení mimo zákona. To znamená, že ich mohol ktokoľvek, kdekoľvek na území Uhorského kráľovstva beztrestne zabiť a ich majetok si ponechať pre seba. Ľudia, ktorí by takýchto odsúdencov chytili, popravili a ich majetok zabavili, mali zaručenú istotu, že ich za to nebude nikto súdne stíhať (Marek 2011b, 126-168).³⁹

Pokiaľ ide o spôsob vykonania trestu smrti („capitalis sententia“), líšil sa podľa toho, o aký druh zločinu išlo. Na zločiny čakala šibenica, teda smrť obesením. V prípade lúpežníkov ich buď napichli na kôl alebo ich lámali na kolese. Vyhotovali falošných listín, rytci falošných

³⁷ Ak je datovanie správne, malo by ísť o jágerského biskupa Ladislava z Héderváru, ktorý na tomto biskupskom stolci sedel v rokoch 1447 – 1468. Hoci bol Ladislav duchovnou osobou, vyznamenal sa aj na vojnovom poli. Zúčastnil sa v známej bitke pri Lučenci proti Jánovi Jiskrovi z Brandýsa a jeho husitskému vojsku v roku 1451, kde dokonca padol do Jiskrovho zajatia. Spolu so Šebastiánom z Rozhanoviec však bojoval proti husitom aj na iných miestach Slovenska (Závodszy 1922 II, XXXIII-XXXIV).

³⁸ Toto nariadenie proti kacírom sa dostalo aj medzi zákonné články krajinského snemu v roku 1495 (Nagy – Kolosvári – Óvári – Márkus 1897, 566, čl. 4, § 12).

³⁹ Problematikou sa stručne zaoberala aj Daniela Dvořáková (2003, 231-234).

pečatidiel a raziči falošných mincí spolu s kacírmi a čarodejnicami končili na hranici, zvyšok zločincov bol odsudzovaný na trest smrti štátim mečom (Kolosvári – Óvári – Márkus 1897, 78, tit. 15).

Na generálnej kongregácii Vašskej župy konanej pri meste Vašvár na západe Uhorska, ktorú v roku 1409 zvolal kráľ Žigmund Luxemburský na potlačenie zločinnosti v celej oblasti, bolo proskribovaných až 191 jednotlivcov. Väčšina z nich bola zapísaná do zoznamu kvôli spáchaniu zločinu krádeže a zbojníctva. Dvaja však boli označení za kacírov. Išlo o istého Jána zvaného Pyzd, poddaného šľachticov z Pyzdu,⁴⁰ po ktorom nasledovali tri ženy obvinené z mágie a zaklínačstva. Druhým kacírom bola istá vdova po Mikulášovi, synovi Ivana, deklarovaná za verejnú kacírku (ZsO II/2 1958, 217-222, č. 6672).

Aký dôvod mohol byť za tým, že boli tieto osoby obvinené z kacírstva? To sa z predchádzajúceho dokladu nedozvedáme, ale ten nasledujúci to do istej miery naznačuje. Proskripčná listina Nitrianskej župy z roku 1424 označila za heretikov Martina, farára z Bojnjej, a jeho kmotru, manželku Martina zvaného Miklík, pretože spolu telesne obcovali (DL 72 620).

Ďalší proskripčný súpis, ktorý vzišiel z palatínskej generálnej kongregácie Sabolčskej a Berežskej župy v roku 1435 uvádza ako potulného kacíra („hereticum vagabundum“) Štefana zvaného Cigán sídliaceho v dedine Szoboszló (DL 54 931). V danom prípade by sa táto osoba mohla považovať aj za potulného kazateľa, akých bolo v stredoveku pomerne veľa aj v Uhorskom kráľovstve.⁴¹

Proskripčný zoznam generálnej kongregácie Zemplínskej a Berežskej župy z rokov 1435 – 1436 zaznamenáva 71 ľudí postavených mimo zákona. Okrem množstva zlodejov a zbojníkov sú v ňom zapísaní aj štyria kacíri, z toho dvaja potulní. Išlo o vdovu po Petrovi v dedine Gelyenes, poddanú Ladislava Jakča z Kusalu, ďalej Michala, syna Tiborčkantora, poddaného srbského despotu v mestečku Berehove (dnes na Ukrajine) a napokon Blažej zvaného Kopolt a manželku Jána zvaného Poson, oboch potulných kacírov (DL 48 256). Súpis tiež spomína aj osoby obvinené z mágie a zaklínania („incantatrix sew ffitonissa vulgo nezew“).

Ďalší proskripčný zoznam je presnejšie nedatovaný. Pochádza pravdepodobne z polovice 15. storočia. Nachádzajú sa v ňom osoby vystupujúce v oblasti Hevešskej župy v čase vlády Mateja Korvína. Podľa nadpisu: „Registrum nobilium proscriptorum“ išlo o súpis proskribovaných šľachticov. Zapísaných je tu 36 šľachticov, ktorí boli obvinení z rozličných zločinov, pričom síce aj tu prevažujú zločiny krádeže a zbojníctva, ale v početnej miere tu nájdeme aj vraždy. Viacerí šľachtici boli označení za kacírov tak ženy, ako aj muži. Napríklad istá šľachtičná Klára, manželka Ladislava Vereša z Erdőteleku, ktorá vraj so svojim kmotrom spáchala kacírstvo. Peter z Tenku spáchal kacírstvo so svojou švagrinou. Šľachtičná pani Margaréta, manželka Jána z Tenku bola kacírkou. Šľachtičná Barbora Čécejová, manželka Štefana z Tenku, bola tiež označená za kacírku, keďže spáchala kacírstvo so synom svojho manžela. Kacírom bol aj Ján Horvát z *Tarče a Egíd Horvát tiež z *Tarče, ktorý spáchal herézu so svojou vlastnou sestrou (Bártfai Szabó 1905, 10-12).⁴²

Podľa významu textu týchto proskripcií nešlo o herézu v užšom slova zmysle, teda príslušnosť k heretickým myšlienkovým prúdom, ale o herézu v podobe príklonu ku skutkom, ktoré sú v rozpore s učením katolíckej cirkvi, konkrétne so šiestym Božím prikázáním: „Nezosmilníš“. Voľným

⁴⁰ Zaniknutá lokalita vo Vašvárskej župe v Maďarsku.

⁴¹ Dnes Hajdúszoboszló v Maďarsku, v Hajducko-biharskej župe.

⁴² Medzi proskribovanými v tomto zozname nájdeme aj ľudí, ktorí sa pripojili k českým husitským žoldnierom pustošiacim v okolí. Ako František z Istenmező (časť mesta Ózd v župe Heves), ktorý priviedol Čechov na hrad Szanda na úkor kráľa a kráľovnej („conductor Bohemorum“). Alebo Ján, syn Pavla Nagyfaja z Tenku, ktorý sa dopustil v krajine podpaľáčstva, plienenia a pustošenia s Čechmi („cum Bohemis“). Ani jeden z nich však nebol označený za kacíra.

sexuálnym životom žili v tom čase práve príslušníci rôznych náboženských siekt, teda kacíri, neuznávajúci sviatosť manželstva,⁴³ preto aj ľudia, ktorí žili v smilstve a cudzoložstve boli považovaní za kacírov. V tomto smere neuznávali učenie katolíckej cirkvi, svojím správaním sa proti nemu stavali a vyvolávali ním vo verejnosti pohoršenie. Hoci títo ľudia neboli príslušníkmi stredovekých kacírskych hnutí, ich hriech bol považovaný za kacírstvo a aj za tento zločin im hrozil trest smrti a skonfiškovanie všetkého majetku.

Výrečný je v tejto súvislosti doklad z roku 1521. Kráľ Ľudovít II. vtedy odmenil Bernarda Tamášiho zo sedmohradskej Naznanfalvy (dnes Nazna v Rumunsku) za jeho vernosť a udelil mu majetky istého Ladislava z Berindu. Tieto majetky boli Ladislavovi skonfiškované, pretože ten proti všetkým Božím a ľudským zákonom žil niekoľko rokov nezákonne a na spôsob kacíra v manželskom lôžku s vdovou po svojom bratovi, šľachticovi Jánovi Šándorovi zo Szászkézd (rum. Saschiz).⁴⁴ Či si napokon Ladislav zachránil život a unikol trestu smrti, ktorý kacírom hrozil, už doklad nehovorí. Pravdepodobne však áno, keďže listina ho neuvádza ako nebohého.

Do tejto kategórie kacírstva možno patri aj prípad istého meštana z Pápy. Podľa svedectva tamajšej mestskej rady z roku 1477 vraj ich spolumešťan Gregor Hydazy sa z diabolského vnuknutia dopustil spáchania nejakej neprávosti čiže kacírstva, kvôli čomu si zaslúžil trest smrti. Aby sa vyhol trestu a zachránil si život, zanechal doma všetky svoje mobilné veci a tajne utiekol z mesta (DL 61 817).

Luteráni

Situácia v katolíckej cirkvi sa koncom stredoveku nezlepšila, práve naopak, keďže sa žiadne viditeľné opatrenia na nápravu pomerov neurobili, kritika pomerov vo vnútri cirkvi sa stupňovala. Snahy o reformáciu vyvrcholili vystúpením Martina Luthera. Luther vo svojom učení v mnohom nadviazal na myšlienky a ideály Jána Husa. Keďže v ňom kritizoval bohatstvo a moc cirkvi a úpadok mravov, našlo jeho učenie veľkú popularitu medzi ľuďmi. Myšlienky reformácie sa z nemeckých krajín dostali veľmi skoro aj do Uhorska. Prvé ich prijalo nemecké meštianstvo slobodných kráľovských a banských miest na strednom a východnom Slovensku a v Sedmohradsku, ktoré malo pravidelné kontakty s nemeckými krajinami. Veľmi rýchlo sa však rozšírili aj medzi zvyšným obyvateľstvom týchto miest. Ohrozenie pozícií nútilo svetskú a cirkevnú moc konať.

Už v roku 1520 vraj ľubický farár, Tomáš Preisner, vyhlasoval zo svojej kazateľnice vo farskom kostole v Lubici Lutherove tézy, ktoré len tri roky predtým zverejnil Luther na dverách wittenberského chrámu. Vtedajší spišský prepošť Ján Horváth, ktorý sa neskôr tiež pridal k reformácii, považoval za potrebné prijať proti „luteránskej frakcii“ prísne opatrenia (Sváby 1895, 139).

Pápeži sa snažili aj prostredníctvom svojich vyslancov – legátov ovplyvňovať svetské autority na prijatie opatrení proti šíriacej sa luteránskej heréze. V tých časoch tu pôsobili legáti Tomasso de Vio, Lorenzo Campeggio a nuncius Antonio Burgio.⁴⁵ Počnúc od 24. decembra 1521 boli vydávané pre jednotlivé mestá kráľovské nariadenia, aby vystúpili proti kacírom. Väčšinou boli ignorované. V niektorých mestách však proti kacírom naozaj zakročili. Napríklad v Güssingu v roku

⁴³ Napríklad adamiti, radikálna sekta v rámci husitstva, ktorej členovia boli nazývaní aj pikardi, praktizujúci voľný pohlavný styk (Jukl 2014).

⁴⁴ „contra omnem divinam et humanam legem cum ... fratris et consanguinei sui relictia in matrimonii thoro illicito et more heretico quamplures annos vixisse dicitur“ (DL 31 033).

⁴⁵ Pápež Hadrián VI. menoval de Vio za legáta pre krajiny strednej Európy (no najmä pre Uhorsko) v roku 1523. V nasledujúcom roku pápež Klement VII. ustanovil Campeggio za pápežského legáta pre krajiny strednej Európy (Kalous 2010, 378, 380). Burgio menoval za pápežského nuncia v roku 1524 (Theiner 1860a, 633, č. 825).

1524 upálili ako kacíra Jána Baumgartnera spolu s kacírskymi spismi protestantského reformátora Konráda Cordatusa (Csermelyi 2018, 15).

V boji proti prenikaniu Lutherovej reformácie sa malo postupovať zákonnými nariadeniami, ktoré boli pre tento účel prijaté. Podľa článku 54 dekrétu kráľa Ľudovíta II. schváleného na krajskom sneme v Budíne v roku 1523 všetci luteráni, ich priaznivci a prívrženci tohto spolku si zasluhujú byť potrestaní kráľovským majestátom takým trestom, aký prislúcha verejným kacírom a nepriateľom najsvätejšej Panny Márie, teda trestom smrti a skonfiškovaním všetkého majetku (CIH 1899, 824). Tu treba povedať, že spočiatku uhorská šľachta nebola reformácii pozitívne naklonená. Podľa informácií, ktoré posielali pápežovi do Ríma jeho vyslanci, sa vraj netreba obávať príklonu Uhorska k Lutherovi, keďže „Uhorsko a Nemecko sú prirodzení nepriatelia, a preto to, čo jedno kráľovstvo prijme, si druhé kráľovstvo istotne nebude želať“.⁴⁶ Lutherove myšlienky našli obhajcov jedine v okruhu poradcov kráľa a kráľovnej, na kráľovskom dvore.⁴⁷ Preto sa aj v súvislosti so spomenutým článkom 54 uvažuje, že bol namierený proti brandenburskému markgrófovi Jurajovi, tutorovi mladého Ľudovíta II., ktorý bol stúpencom Luthera (Fraknoi 1902 II, 474).

Pápež Hadrián VI. v roku 1523 vyslal do Uhorska kardinála Tomassa de Via ako svojho legáta s viacerými úlohami. Okrem poslania pápežských peňazí na boj proti Turkom to bolo aj zabránenie šíreniu Lutherových kacírskych myšlienok. Legát 10. novembra na kráľovskej schôdzke v Bratislave za účasti uhorského kráľa Ľudovíta II., rakúskeho arcivojvodu Ferdinanda a kancelára Krištofa Szydlowieckého, ktorý zastupoval neprítomného poľského kráľa Žigmunda, vystúpil proti šíreniu luterskej herézy (Nemes 2016, 372). Pápežská kúria od svetských lídrov týchto krajín očakávala, že proti šíriteľom luteranizmu aktívne vystúpia a budú sa snažiť ich aktivity zastaviť.

Nový pápež Klement VII. sa v roku 1524 obrátil na uhorského kráľa Ľudovíta II. so žiadosťou, aby eislebenskému(?) biskupovi („Isleuiensis“) vrátil naspäť jeho kostol, z ktorého bol vyhnaný bezbožnými ľuďmi, skazenými luteránskymi názormi, ktorí prenasledujú svätých a vyvolených Božích. Napomínal ho tiež, aby ochránil verných kresťanov, ktorí sa nechceli poškrvniť kacírskymi omylmi, pred prenasledovaním týchto bezbožných ľudí.⁴⁸ Toto pápežské breve je trochu popletené, keďže kostol v Eislebene sa nenachádza v Uhorskom kráľovstve a toto mestečko, ktoré bolo rodiskom reformátora Martina Luthera, nebolo biskupstvom.

O rok neskôr ten istý pápež vo svojom liste adresovanom uhorskému kráľovi Ľudovítovi II. a poľskému kráľovi Žigmundovi, ktorí sa mali stretnúť v Olomouci na politických rokovaniach, povzbudzuje obidvoch panovníkov k akciám na potlačenie luterského kacírstva (Nemes 2015, 112-113, č. 98).

Na podnet ďalšieho pápežského legáta Lorenza Campeggia na jar 1525 dal ostrihomský arcibiskup Ladislav zo Salky zatknúť dvoch budínskych kňazov, ktorí kázali v duchu Lutherových myšlienok. Obaja skončili v ostrihomskom väzení.⁴⁹ V lete toho istého roku zasa uväznila budínska mestská rada jedného duchovného obvineného z kacírstva a keďže sa nepriznal, odsúdila ho na smrť. Priznal sa až na popraviske a popritom prezradil, že aj viacero popredných budínskych mešťanov sú Lutherovi stúpenci. Mnohí z konzulov naliehali, aby sa začali vyšetrovať aj mešťania, ktorých kňaz vyzradil, ale iní proti tomu namietali, keďže sa báli, že sa mesto zbaví najpoprednej-

⁴⁶ V správe Burgia zo 6. februára 1525 a pápežského legáta Campeggia z 8. februára 1525 (Fraknoi 1902 II, 365, 474).

⁴⁷ Benátsky vyslanec Guidotto oznámil 2. januára 1525 z Budína, že „na kráľovskom dvore je veľa luteránov, ktorí nachádzajú obľubu u kráľa a kráľovnej“ (Fraknoi 1902 II, 366, 474).

⁴⁸ Podľa kancelárskej poznámky listina nebola z pápežskej kancelárie odoslaná (Theiner 1859, 636, č. 829; Nemes 2015, 43-44, č. 40).

⁴⁹ Správa legáta Campeggia z 18. júna (Fraknoi 1902 II, 367, 474). Ku Campeggioví pozri Stöve 1991; Kalous 2010, 382-385.

ších mešťanov a upadne do stavu obyčajnej dediny. Na príhovor panovníčky Márie sa nakoniec celá záležitosť urovnala bez ďalších následkov pre podozrivých mešťanov.⁵⁰

Nebezpečenstvo definitívneho rozkolu v cirkvi bolo v 20. rokoch 16. storočia už veľmi citeľné. Pápežskí legáti sa snažili diplomatickou aktivitou tento stav zastaviť. Okrem nemeckej Lutherovej reformácie sa pokúšali riešiť záležitosti kacírskych Čiech. V tomto období iniciovali rokovania o zjednotení katolíkov a českých utrakvistov. V máji roku 1525 sa za týmto účelom konalo stretnutie v Budíne, na ktorom sa zúčastnili aj zástupcovia českých stavov. Rokovanie, ktoré viedol ostrihomský arcibiskup Ladislav zo Salky, však dopadlo neúspešne a českí utrakvisti sa s katolíkmi nespojili (Kalous 2011, 188).

Na krajinskom zhromaždení uhorskej šľachty v roku 1525 v Rákoši bol prijatý medzi inými aj zákon, ktorý nariaďoval vykorenenie všetkých luteránov z kráľovstva. Kdekoľvek boli zistení, mohli byť nielen cirkevnými, ale aj svetskými osobami slobodne chytení a upálení (CIH 1899, 830, článok 4, § 4). Tento zákon nasledoval hneď po zákone zakazujúcom príslušníkom cudzích národností zastávať vysoké posty v krajine. Aj ostrihomský arcibiskup Ladislav zo Salky sa snažil nariadeniami adresovanými svojmu kléru prekaziť šírenie Lutherových myšlienok (Kubinyi 1994, 111). V máji roku 1525 sa mu sťažoval banskobystričský farár, že luteránska sekta a heréza sa v oblasti banských miest natoľko rozmohla a mysle veriacich boli zhubným učením Lutherových žiakov naplnené do tej miery, že evanjeliová doktrína a katolícka viera začali byť ľuďom v týchto miestach na posmech (Bunyitay – Rapaics – Karácsonyi 1902, 203, č. 195).

Z kráľovej a arcibiskupovej iniciatívy boli posielaní do jednotlivých miest a stolíc vyslanci alebo inkvizítori, aby zistili stav cirkevných pomerov, prítomnosť príslušníkov kacírskych sekty a napomenuli farárov a klérus celej stolice, aby vo svojich farnostiach učili podľa katolíckej doktríny. V roku 1526 napríklad títo kráľovskí komisári podávali arcibiskupovi správu o situácii v kráľovskom meste Šoproň, v ktorom vraj nebolo nikoho, kto by nasledoval luteránsku sektu, pričom na panovníkov rozkaz spálili všetky luteránske knihy. Odtiaľ potom odišli do Bratislavskej stolice, kde strávili vyšetrovaním prítomnosti luteránov asi tri-štyri dni (Bunyitay – Rapaics – Karácsonyi 1902, 262-263, č. 250). V Bratislave tomuto sprievodu, ktorý viedol istý doktor Ondrej, vystrojili hostinu s rybami, ako o tom svedčia mestské účty. Predpokladá sa, že v tom čase v Bratislave a okolí ešte neboli zistené stopy po prijímaní luteránskych myšlienok (Schrödl 1906, 38-39). Šírené však boli, veď rok predtým sa musel z mesta porúčať kvôli svojmu kázaniu jeden františkán a v roku 1528, v Bratislave, v tamojšom kláštore prednášali v Lutherovom duchu svoje kázne ďalší dvaja františkáni, jeden zo Švajčiarska a druhý z nemeckého Ulmu. Správca Bratislavského hradu ich však neskôr zadržal a uväznil. Fráter z Ulmu napokon po mučení, keď ho vložili do dreveného suda s opačne nabitými kľincami, skončil na hranici upálený (Ortvay 1898 II/2, 145; Schrödl 1906, 48).

Začiatkom roku 1530 ostrihomský arcibiskup Pavol z Várdy v listoch adresovaných jednotlivým slobodným kráľovským mestám, v ktorých pôsobili evanjelickí duchovní, ich obvinil z diabolskej herézy a nariadil ich vykázať z Uhorského kráľovstva. V nasledujúcom roku nariadil zorganizovanie synody zameranej na vyhnutie luterského kacírstva (Németh 2017, 168).

V roku 1533 uhorský palatín Ján z Dolnej Lendavy písal pápežovi Klementovi VII. list, v ktorom mu opísal žalostný stav krajiny a vyzdvihol chvályhodnú snahu kráľa Jána Zápoľského⁵¹ znovu nastaviť v krajine poriadok a pokoj. Žiadal pápeža, aby vplýval na to, aby sa v kresťanstve

⁵⁰ Správy nuncia Burgia z 9. a 30. augusta (Fraknoi 1902 II, 367, 474). Antonio Giovanni da Burgio pôsobil ako nuncius apoštolskej stolice pre krajiny strednej Európy (aj Uhorského kráľovstva) v rokoch 1524 – 1526 (Rill – Scichilone 1972; Kalous 2010, 382-385).

⁵¹ Jána Zápoľského ako nepriateľa kresťanskej viery a kacíra, ktorý sa spojil s Turkami pustošiacimi kráľovstvo vyobcoval z cirkvi pápež Klement VII. a v roku 1528 to spomenutý pápež urobil ešte raz (Bunyitay – Rapaics – Karácsonyi 1902, 390-391, č. 399).

obnovil mier a mal pritom na očiach, že vojna je najväčším rozširovateľom kacírstva, ktorým je už aj Uhorsko, dovtedajšia obranná bašta kresťanstva, nakazené (Óváry 1894, 57, č. 271).

Napriek všetkým týmto opatreniam sa nepodarilo zastaviť šírenie Lutherových reformačných myšlienok, ktoré katolícka cirkev považovala za kacírské. Aj keď treba povedať, že uhorská šľachta mala na začiatku k reformácii negatívny postoj. Štefan Werbőczy, ktorý bol v roku 1521 na ríšskom sneme vo Wormse ako člen uhorského posolstva žiadať o pomoc pre Uhorsko v boji proti Turkom, sa po návrate obrátil na kráľa Ľudovíta II. s výzvou, aby nedopustil šírenie tohto kacírstva v krajine. Panovníka oslovil okrem iného týmito slovami: „Viem, že mladé srdce Vášho veličenstva planie náboženskou horlivosťou a spôsobom hodným mladého kráľa sa postará o to, aby po storočia najkresťanskejšie kráľovstvo ochránilo pred luteránskou nákazou“ (Fraknoi 1899, 164-167). Autor kroniky anonymného kartuziána sa v úvode svojho diela zasa vyjadril: „Pustil som sa do tohto ohromného diela najskôr preto, že takmer celú Európu ničí rozkol vo viere a nebezpečné luterské kacírstvo, ktoré najnovšie číha na to, aby zahubilo a zničilo vyvolený uhorský národ. Túto nepatrnú silu, čo síce popiera prirodzenosť, ale podľa vzoru materského súcitu mi predsa len dala láska, aby som sa mu postavil, podľa príkladu Jeremiáša, za nebeskú vlasť a za kráľovstvo kedysi zasvätené Panne Márii (Madas 1985, 11).“

REFERENCES

- Angelov, Dimitar.* 1979. Il bogomilismo: un'eresia medievale bulgara. Roma.
- Angelov, Dimitar.* 1958. Zur Geschichte des Bogomilismus in Thrakien in der I. Hälfte des 14. Jahrhunderts. In *Byzantinische Zeitschrift* 51/2, 374-378.
- Apponyi* 1906. A Pécz nemzetség Apponyi ágának az Apponyi grófok családi levéltárában őrizett oklevelei I. 1241 – 1526. Budapest.
- Archivio Segreto Vaticano – Vatikánsky tajný archív (ďalej ASV). Registra Vaticana (ďalej RV) 76, folium (ďalej fol.) 2r, n. (ďalej numerus) V.
- Balogh, Iosephus* 1999². Libellus de Institutione morum. In *Szentpétery, Emericus* (ed.). *Scriptores rerum Hungaricarum* II. Budapest, 611-627.
- Barabás, Gábor.* 2011. „ecce dilectum filium“. Päpstliche Urkunden in Bezug auf die Legationen in den zwanziger Jahren des 13. Jahrhunderts. In *Specimina Nova. Pars Prima. Sectio Mediaevalis* VI. Pécs, 33-52.
- Barabás, Gábor.* 2014. Das Papsttum und Ungarn in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts (ca. 1198 – ca. 1241). *Päpstliche Einflussnahme – Zusammenwirken – Interessengegensätze.* Wien.
- Barabás, Gábor.* 2017. Eretnekek, kalózok és lagátusok. A boszniai eretnekség, a Magyar Királyság és a pápák a 13. század elején. In *Világtörténet. A Magyar Tudományos Akadémia bölcsészettudományi kutatóközpont történettudományi folyóirata.* 7 (39) évfolyam, s. 5-32.
- Bartl, Július.* 1995. Husitské hnutie a jeho vplyvy na Slovensko. In *Náboženské a sociálne hnutie v Uhorsku a v Čechách.* Bratislava, 85-99.
- Bártfai Szabó, László.* 1905. Proscriptio I. Mátyás király korából. In *Turul* 1, s. 10-12.
- Bendefy, László.* 1939. Az ázsiai magyarok megterése. In *Theologia – Hittudományi Folyóirat* 6, 135-143, 337-346.
- Borsa, Gedeon.* 1972. A „Kassai kódex“ hitelességéről. In *Magyar Könyvszemle* 1972, 89-90.
- Borsa, Gedeon.* 1974. Újra a „Kassai kódex“ hitelességéről. In *Magyar Könyvszemle* 1974, 170-177.
- Brtáňová, Erika.* 2008. Lauriniho traktáty z hľadiska dobových kritérií literárnosti. In *Forum historiae* 2, s. p.

- Bullarium Franciscanum* V. 1898. Bullarium Franciscanum sive Romanorum pontificum constitutiones, epistolae, diplomata tribus ordinibus minorum, clarissarum, poenitentium a seraphico patriarcha sancto Francisco institutis ab eorum originibus ad nostra usque tempora concessa. Benedicti XI, Clementis V, Ioannis XXII monumenta a Conrado Eubel digesta. Incepit Ioannes Hyacinthus Sbaralea continuavit Conradus Eubel. Tom. V. Romae.
<http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0009/bsb00092863/images/>
- Bunyitay, Vince – Rapaics, Rajmund – Karácsonyi, János. (edd.).* 1902. Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia. Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. Tomus primus 1520 – 1529. Budapestini.
- CDAC* V. 1864. Wenzel, Gusztáv (ed.). Codex diplomaticus Arpadianus continuatus (Árpádkori új okmánytár) V. Pest.
- CDAC* VIII. 1870. Wenzel, Gusztáv (ed.). Codex diplomaticus Arpadianus continuatus (Árpádkori új okmánytár) VIII. Pest.
- CDAC* XI. 1873. Wenzel, Gusztáv (ed.). Codex diplomaticus Arpadianus continuatus (Árpádkori új okmánytár) XI. Pest.
- CDH* VIII/3. 1832. Fejér, Georgius (ed.). Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis VIII/3. Budae.
- CDH* VIII/4. 1832. Fejér, Georgius (ed.). Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis VIII/4. Budae.
- CDSI* I. 1971. Marsina, Richard (ed.). Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. Bratislava.
- Cílik, Marcel.* 2013. Regula veritatis, ostensio ex Scripturis a consonantia u sv. Ireneja Lyonského. In: Nové horizonty. Časopis pre teológiu, kultúru a spoločnosť 4/ 7, 181-186.
- CIC* 1983. Codex iuris canonici. Kódex kanonického práva.
<https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/kodex-kanonickeho-prava>
- CIH* 1899. Corpus iuris Hungarici. Magyar törvénytár 1000 – 1526. évi törvénycikkek. Budapest.
- CL* IV. Concilium Lateranense IV. a. 1215. <http://www.internetsv.info/Archive/CLateranense4.pdf>
- CorpIC.* Corpus Iuris Civilis. Annotated Justinian Code. College of Law George William Hopper Law Library. http://www.uwo.edu/lawlib/blume-justinian/_files/docs/book-1pdf/book%201-5.pdf
- Csermelyi, József.* 2018. Hans von Weispriach és a nyugat-magyarországi reformáció. In Egyháztörténeti szemle 19/ 1, 5-38. <http://real.mtak.hu/71585/1/HvW_reformacio_kesz_v1.pdf>.
- Domanovszky, Alexander.* 1999². Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. In Szentpétery, Emericus (ed.). Scriptores rerum Hungaricarum I. Budapest, 217-505.
- Douais, C(élestin) (ed.).* 1886. Practica inquisitionis heretice pravitatis auctore Bernardo Guidonis, ordinis fratrum Predicatorum. Paris.
- Döllinger von, Ignaz.* 1890. Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters. Zweiter Theil. Dokumente vornehmlich zur Geschichte de Valdesier und Katharer. München.
- DRH* 1989. Bónis, Georgius – Franciscus Döry – Érszegi, Geisa – Teke, Susanna. Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns. 1458 – 1490. Budapest.
- Dvořáková, Daniela.* 2003. Rytier a jeho král. Stibor zo Stiboric a Žigmund Luxemburský. Budmerice.
- Fearn James (ed.).* 1968. Ketzer und Ketzerbekämpfung im Hochmittelalter. Göttingen.
- Fehér, Mátyás Jenő.* 1967. Képek a magyar sámán-inkvizíciók törenetéből. Warren.
- Fehér, Mátyás Jenő.* 1968. Középkori magyar inkvizíció. Buenos Aires.
- Font, Márta.* 2002. A középkori Pécsi egyetem. In Jelenkor. Irodalmi és művészeti folyóirat 5, 473-479.

- Földes, Éva. 1973. Az eretnokségek és az anyanyelvi kultúra. Művelődés és közoktatás az antifeudális vallási mozgalmakban. In *Világosság* 2, 80-85.
- Fraknói, Vilmos 1899. Werbőczy István 1458 – 1541. Budapest.
- Fraknói, Vilmos (ed.). 1902. Magyarország egyházi és politikai összekötetései a római szentszékkal. II. kötet 1418 – 1526. Budapest.
- Fraknói, Vilmos (ed.). 1903. Magyarország egyházi és politikai összekötetései a római szentszékkal III. Budapest.
- Fudge, A. Thomas. 2013. *The Trial of Jan Hus. Medieval Heresy and Criminal Procedure*. Oxford.
- Gelcich, József – Thalóczy, Lajos (eds.). 1887. Ragusa és Magyarország összekötéseinek oklevéltára. Budapest.
- Grundmann, Herbert. 1967. *Bibliographie zur Ketzergeschichte des Mittelalters (1900 – 1966)*. Roma.
- Hageneder, Othmar. 1963. III. Studien zur Dekretale „Vergentis“ (X. V, 7, 10). Ein Beitrag zur Häretikergesetzgebung Innocenz' III. In *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Kanonistische Abteilung* 49/1, 138-173.
- Hageneder, Othmar et al. (ed.) 1993. *Die Register Innocenz' III. 5. Band: 5 Pontifikatsjahr, 1202/1203. Texte*. Wien.
- Hamilton, Bernard. 1978. The Cathar council of Saint-Félix reconsidered. In *Archivum Fratrum Predicatorum*. Vol. XLVIII. Roma, 23-53.
- Hammann, Gustav. 1971. Waldenser in Ungarn, Siebenbürgen und der Slowakei. In *Zeitschrift für Ostforschung. Länder und Völker im östlichen Mitteleuropa*. Band 20, Marburg – Lahn, 428-441.
- Haraszi Szabó, Péter – Kelényi, Borbála – Szögi, László 2016. Magyarországi diákok a Prágai és a Krakkói egyetemeken 1348 – 1525. I kötet. *Students from Hungary at the universities of Prague and Krakow 1348 – 1525. Volume I*. Budapest.
- Haupt, Herman. 1890. *Waldenserthum und Inquisition im südöstlichen Deutschland bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts*. Freiburg.
- Holinka, Rudolf. 1926. K ideovým proudům staršího Slovenska. In *Průdy* X, 341-346.
- Holinka, Rudolf. 1929. *Sektářství v Čechách před revolucí husitskou*. Bratislava.
- Chaloupecký, Václav. 1925. K dějinám Valdenských v Čechách před hnutím husitským. In *Český časopis historický* 31, 369-382.
- Iványi, Béla (ed.). 1910. *Bártfa szabad királyi város levéltára. 1319 – 1526*. Budapest.
- Jakó, Sigismundus. (ed.). 2008. *Codex diplomaticus Transsylvaniae (Erdélyi okmánytár). Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria. III. (1340 – 1359)*. Budapest.
- Jakubovich, Emil – Pais, Dezső 1929. *Ó magyar olvasókönyv*. Pécs.
- Jukl, Jakub Jiří. 2014. *Adamité. Historie a vyhubení husitských naháčů*. Praha.
- Kalous, Antonín. 2010. Plenitudo potestatis in partibus? Pápežští legáti a nunciové ve střední Evropě na konci středověku (1450 – 1526). Brno.
- Kalous, Antonín. 2011. Jednání o unii katolíků a utrakvistů ve dvacátých letech 16. století. In Novotný, Robert – Šámal, Petre et al. *Zrození mýtu. Dva životy husitské epochy. K počtě Petra Čorneje*. Praha - Lytomyšl, 183-190.
- Kanovský, Martin. 1992. Ludanice – stredisko slovenských husitov? In *Historický časopis* 40/1, 89-93.
- Kaňák, Miloslav. 1973. *John Viklef: život a dílo anglického Husova předchůdce*. Praha.
- Karácsonyi, Béla - Szegfű, László (edd.). 1999. *Deliberatio Gerardi Moresanae aecclesiae sev Csanadiensis episcopi supra hymnum trium Puerorum*. Szeged.

- Karbić, Damir. 2004. Šubići Bribirski do gubitka nasljedne banske časti (1322.). In Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 22, 1-26.
- Kardos, Tibor. 1953. A Huszita Biblia keletkezése. Budapest.
- Klaniczay, Gábor. 1994. Patarén. In Korai Magyar Történeti Lexikon (9. – 14. század). Főszerkesztő Kristó, Gyula. Budapest, 533.
- Kolosvári, Sándor – Óvári, Kelemen – Márkus, Dezső (ed.). 1897. Werbőczy István Hármaskönyve. Budapest.
- Kovács, Béla. 1996. A Kassai kódex kritikája. In Társadalomtörténeti Tanulmányok. Miskolc, 47-61.
- Kračunová, Mária. 2001. Heretické hnutia 11. až 13. storočia na západe a boj cirkvi proti nim. In Ročenka Katedry dejín FHPV PU. Prešov, 105-129.
- Kristó, Gyula. 1988. Az Anjou-kor háborúi. Budapest.
- Kubinyi, András. 1994. Szalkai László esztergomi érsek politikai szereplése. In Aetas 10/ 1, 102-119.
- Kulcsár, Zsuzsanna. 1964. Eretnekmozgalmak a XI – XIV. században. A Budapest Egyetemi Könyvtár kiadványai. Budapest.
- Lambert, Malcolm. 2000. Středověká hereze. Praha.
- Liber decanorum 1830 I. Liber decanorum facultatis philosophicae Universitatis Pragensis ab anno Christi 1367 usque ad annum 1585. Praeae.
- Lindsay, Wallace Martin (ed.). 1911. Isidori Hispalensis episcopi Etymologiarum sive originum libri XX. Tomus I. Libros I-X continens. Oxonii.
- Loos, Milan. 1974. Dualist Heresy in the Middle Ages. Prague.
- Lorenz, Manuel. 2015. Bogumili, Katarii bosanski krstjani. Transfer dualističkih hereza između istoka i zapada (11. – 13. stoljeće). In Historijska traganja 15, 9-66.
- Lukcsics, Pál (ed.). 1931. XV. századi pápák oklevelei. I. Kötet. V. Márton pápa (1417 – 1431). Budapest.
- Lukcsics, Pál (ed.). 1938. XV. századi pápák oklevelei. II. Kötet. IV. Jenő pápa (1431 – 1447) és V. Miklós pápa (1447-1455). Budapest.
- Madas, Edit (ed.). 1985. A Néma Barát megszólal. Budapest.
- Magyar Országos Levéltár Nemzeti Levéltára. Diplomatikai Fényképgyűjtemény (DF).
- Magyar Országos Levéltár Nemzeti Levéltára. Diplomatikai Levéltár (DL).
- Majnarić, Ivan. 2008. Papinski kapelan Ivan od Casamarija i bilinopoljska abjuracija 1203. Papinski legat koji to u Bosni nije bio? In Rad. Zavoda povij. znan. HAZU Zadru, sv. 50, 1-13.
- Malovecká, Milota. 2006. K uhorským cirkevným synodám v stredoveku (s podrobnou analýzou provinciálnej synody konanej vo Dvoroch nad Žitavou v roku 1307). In Studia archeologica Slovaca Mediaevalia V, 197-206.
- Mansi, Ioannes Dominicus. 1779. Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio. Tomus 23. Ab anno MCCXXV usque ad annum MCCLXVIII. Venetiis. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=njp.32101078252127;view=1up;seq=49>
- Marek, Miloš. 2006a. Cudzie etniká na stredovekom Slovensku. Martin.
- Marek, Miloš. 2006b. Neugeri na Spiši. Vyplienenie Spišskej kapituly Kumánmi kráľa Ladislava IV. In Studia archeologica Slovaca mediaevalia V. Levoča, 49-74.
- Marek, Miloš. 2011a. Národnosti Uhorska. Vysokoškolský učebný text. Trnava.
- Marek, Miloš. 2011b. Zločinnosť v stredoveku (podľa svedectva proskripčných listín). In Studia historica Tyrnaviensia XIII. Historiae vestigia sequentes, 126-168.
- Marek, Miloš (ed.). 2013. Fontes rerum Slovacarum III. Archivum familiae Majtényi. Stredoveké dejiny rodiny Majtényiovcov a listiny z jej archívu. Kraków – Trnava.

- Marek, Miloš. 2016. Missions of Papal Legates in the Medieval Kingdom of Hungary I. Niccoló Boccassini (1301 – 1302). In *Slovak studies. Rivista dell'istituto storico Slovacco di Roma*, 1-2, 7-23.
- Martin, Sean. 2014. *The Cathars: the Most Succesful Heresy of the Middle Ages*. Chicago.
- Mikulka, Jaromír. 1995. K spoločenské úloze heretických hnutí v našich zemích v období do německé reformace. In *Náboženské a sociálne hnutie v Uhorsku a v Čechách*. Bratislava, 74-84.
- Miranda, Salvador. 1998-2018. Montefiore, O.F.M., Gentile da. In *The Cardinals of the Holy Roman Church*. Florida.
<http://webdept.fiu.edu/~mirandas/bios1300.htm#Montefiore>
- Mišík, Mikuláš. 1928. *Husiti na Slovensku*. Banská Bystrica.
- Molnár, Amedeo. 1991. *Valdenští: evropský rozměr jejich vzdoru*. Praha.
- Mrva, Ivan. 1995. Heretické hnutia a uhorské zákony. In *Náboženské a sociálne hnutie v Uhorsku a v Čechách*. Bratislava, 42-56.
- Múcska, Vincent. 2004. Boj uhorského štátu proti pohanstvu v 11.storočí. In Kožiak, Rastislav – Nemeš, Rastislav (eds.). *Pohanstvo a kresťanstvo*. Bratislava, 201-210.
- MVH I/2. 1885. *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia I/2. Acta legationis cardinalis Gentilis II. 1307 – 1311*. Budapest.
- MVH I/3. 1889. *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia I/3. Bullae Bonifacii IX. 1389 – 1396*. Budapest.
- MVH I/4. 1889. *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia I/3. Bullae Bonifacii IX. 1396 – 1404*. Budapest.
- Nagy, Gyula – Kolosvári, Sándor – Óvári, Kelemen – Márkus, Dezső (ed.). 1899. *Corpus iuris Hungarici. Magyar törvénytár. 1000 – 1526. évi törvényczikkek*. Budapest.
- Nemes, Gábor (ed.). 2015. *Brevia Clementina. VII. Kelemen pápa magyar vonatkozású brevái (1523 – 1526)*. Budapest – Győr – Róma.
- Nemes, Gábor. 2016. Pápai követek a Mohács előtti Magyarországon. In *Századok* 150, 369-385.
- Németh, H. István. 2017. Felekezeti váltás vagy együttélés. A szabad királyi városok katolikus egyházainak sorsa. Egy kutatási projekt első eredményei. In *Egyházi társadalom a Magyar királyságban a 16. században*. Szerk. Varga, Szabolcs – Vértesi, Lázár. Pécs, 157-174.
- Obolensky, Dmitri. 2009. *Bogumili. Studija o blakanskom neomanihaeizmu*. Zagreb.
- Odložilík, Otakar. 1925. *Z počátků husitství na Moravě: Šimon z Tišnova a Jan Vavřincův z Račic*. Brno.
- Ortvay Tivadar. 1898. *Pozsony város története II. kötet, II. rész. Pozsony*.
- Óváry, Lipót (ed.). 1894. *A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának oklevélmásolatai 2. A mohácsi vész utáni korszakból származó s a XVI. század végéig terjedő oklevelek kivonatai*. Budapest.
- Patschovsky, Alexander. 1968. *Der Passauer Anonymus. Ein Sammelwerk über Ketzer, Juden, Antichrist aus der Mitte des 13. Jahrhunderts*. Schriften der Monumenta Germaniae Historica. Band 22. Stuttgart.
- Patschovsky, Alexander. 1981. *Zur Ketzerverfolgung Konrads von Marburg*. In *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 37, 641-693.
- Petrović, Radmilo. 2008. *Bogumili*. Beograd.
- Petrovics, István. 2005. A középkori Pécsi egyetem és alapítója. In *Aetas* 4, 29-40.
- PL 1841. Migne, Jacques-Paul. (ed.). *Patrologia Latina*, Tomus 42. Paris.
- PL 1855a. Migne, Jacques-Paul. (ed.). *Patrologia Latina*, Tomus 201. Paris.
- PL 1855b. Migne, Jacques-Paul. (ed.). *Patrologia Latina*, Tomus 214. Innocentius III. pontifex Romanus. Paris.

- Pospíšil, Dimitrij. 2006. Zobrazování Bogomilů a „Bosenské církve“ v současné bosenské historiografii. In *Studia Balcanica Bohemo-slovaca*, 6, zv. 1. Sekce historie, politologie a etnologie. Příspěvky přednesené na 6. mezinárodním balkanistickém sympoziu v Brně ve dnech 25.-27. dubna 2005. Brno, 85-101.
- Potthast, Augustinus (ed.). 1874. *Regesta pontificum Romanorum inde ab a. post Christum natum MCXCVIII ad a. MCCCIV*. Vol. I. Berolini.
- Pražák, Richard. 1970. Bogomilismus v Uhrách v 11. století. In *Studia balkanica bohemo-slovaca*. Brno, 76-83.
- RA I/2. 1927. Szentpétery, Imre (ed.). *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica I/2*. Budapest.
- Reichert, Benedictus Maria (ed.). 1896. *Comentariolum de provinciae Hungariae originibus*. In *Fratris Gerardi de Fracheto O.P. Vitae fratrum Ordinis Praedicatorum necnon cronica ordinis ab anno MCCIII usque ad MCCLIV*. Monumenta ordinis fratrum Praedicatorum historica. Vol. I. Lovanii, 305-309.
- Rill, Gerhard – Scichilone, Giuseppe. 1972. Burgio, Giovanni Antonio Buglio barone di. In *Dizionario Biografico degli Italiani*. Vol. 15.
[http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-antonio-buglio-barone-di-burgio_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-antonio-buglio-barone-di-burgio_(Dizionario-Biografico)/)
- Rónay, György. 1956. Bogumilizmus Magyarországon a XI. század elején, Gellért püspök „Deliberatio“-jának tükrében. In *Irodalomtörténeti Közlemények*. 60 évfolyam, 4 füzet, 471-474.
- Runciman, Steven. 1947. *The Medieval Manichee: A Study of the Christian Dualist Heresy*. Cambridge, 63-115.
- Schmauk, Michael (ed.). 1889. *Supplementum analectorum terrae Scepusiensis*. Pars II. Szepesváraljae.
- Schneider, Martin. 1981. *Europäischer Waldensertum im 13. und 14. Jahrhundert: Gemeinschaftsform – Frömmigkeit sozialer Hintergrund*. Berlin – New York.
- Schrödl, József. 1906. A pozsonyi ág. hitv. evang. egyházközség története I. rész. Pozsony.
- Sedlák, Vincent (ed.). 1980. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae*. Bratislava.
- Stöve, Eckehart. 1991. De Vio, Tommaso. In *Dizionario Biografico degli Italiani*. Vol. 39.
[http://www.treccani.it/enciclopedia/tommaso-de-vio_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/tommaso-de-vio_(Dizionario-Biografico)/)
- Sváby, Frigyes. 1895. A Lengyelországnak elzalogosított XIII. szepesi város története. II. kötet. Lőcse.
- Szabó, Károly. 1886. *Kun László 1272-1290*. Budapest.
- Szegfű, László. 1983. A bogumil eretnkség hatása a XI. századi magyarság ideológiai fejlődésére. In *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Dissertationes Slavicae*. Supplementum 14, 39-41.
- Szegfű, László. 1968. Eretnkség és tiranizmus. In *Irodalomtörténeti Közlemények* LXXII. évfolyam, 5. szám, 501-516.
- Szegfű, László. 1994. Bogumilizmus. In *Korai Magyar Történeti Lexikon* (9.-14. század). Főszerkesztő Kristó, Gyula. Budapest, 116-117.
- Székely, György. 1956. A huszitizmus és a magyar nép I-II. In *Századok* 90/3, 4-6, 331-367, 556-590.
- Šimončič, Jozef – Watzka, Jozef. 1989. *Dejiny Trnavy*. Trnava.
- Šmahel, František. 2013. *Jan Hus. Život a dílo*. Praha.
- Špirko, Jozef. 1937. Husiti, jiskrovci a bratříci v dejinách Spiša (1431-1462). *Spišská Kapitula*, 79-81.
- Ternovác, Bálint. 2013. A bogumil eretnkség az Észak-Balkánon a 10-11. században. In *Micae Mediaevals III. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk. GÁL, Judit, PÉTERFI, Bence, VADAS, András, KRANZIERITZ, Károly. Budapest, 65-76.

- Theiner, Augustinus (ed.). 1859. Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. Tomus primus. Ab Honorio PP. III. usque ad Clementem PP. VI. (1216 – 1352). Romae.*
- Theiner, Augustinus (ed.). 1860a. Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. Tomus secundus. Ab Innocentio PP. VI. usque ad Clementem PP. VII. (1352 – 1526). Romae.*
- Theiner, Augustinus (ed.). 1860b. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia. Tomus primus. Ab Honorio PP. III. usque ad Gregorium PP. XII. (1217 – 1409). Romae.*
- Theiner, Augustinus (ed.). 1863. Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia. Tomus primus. Ab Innocentio PP. III. usque ad Paulum PP. III. (1198 – 1549). Romae.*
- Toldy – Érszegi, 1986. Blasii de Zalka et continuatorum eius Chronica fratrum minorum de observantia provinciae Boznae et Hungariae. In: TOLDY, Ferenc – ÉRSZEGI, Geisa (edd.). Analecta monumentorum Hungariae historicorum literatorum maximum inedita. Budapestini.*
- Tóth-Szabó, Pál. 1917. A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Budapest.*
- Truhlář, Josef. 1903. Inkvisice Waldenských v Trnavě r. 1400. In: Český časopis historický 9, 196-198.*
- Van der Plaetse, Roel – Beukers, Clemens (ed.). 1969. Corpus Christianorum Series Latina 46.2. Aurelii Augustini Opera. Turnholti.*
- Varsik, Branislav. 1965. Husitské revolučné hnutie a Slovensko. Bratislava.*
- Vragaš, Štefan et al. 2006. Teologický a náboženský slovník. I. diel. A-K. Trnava.*
- Wakefield, Walter Legett – Evans, Austin Patterson. 1991. Heresies of the High Middle Ages. New York.*
- Waley, Daniel. 1966. Benvenuto da Orvieto. In: Dizionario Biografico degli Italiani. Vol. 8. [http://www.treccani.it/enciclopedia/benvenuto-da-orvieto_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/benvenuto-da-orvieto_(Dizionario-Biografico)/)*
- Závodszy, Levente. 1904. A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Budapest.*
- Závodszy, Levente. 1922. A Héderváry-család oklevéltára II. Budapest.*
- Zerner, Monique. 2008. Hereze. In: Le Goff, Jacques – Schmitt, Jean-Claude. Encyklopedie středověku. Praha, 181-194.*
- Zilynská, Blanka. 1985. Husitské synody v Čechách 1418 – 1440. Příspěvek k úloze univerzitních mistrů v histské církvi a revoluci. Praha.*
- ZsO II/1. 1956. Mályusz, Elemér (ed.) 1956. Zsigmond-kori oklevéltár II. (1400 – 1410): Első rész (1400-1406). Budapest.*
- ZsO II/2. 1958. Mályusz, Elemér (ed.) 1958. Zsigmond-kori oklevéltár II. (1400 – 1410): Második rész (1407-1410). Budapest.*

Zoznam skratiek

2Kr = Druhá kniha kráľov

cca = circa

č. = číslo

čl. = článok

lat. = po latinsky

okr. = okres

Sk = Skutky apoštolské

tit. = titulus

vol. = volumen

SUMMARY: HERETICS, APOSTATES, SCHISMATICS AND THE FIGHT AGAINST HERESY IN THE MEDIEVAL KINGDOM OF HUNGARY. The text deals with the attitude of the Catholic Church and the state towards the deviant streams of thought called heretical in the Middle Ages, diffused in the Kingdom of Hungary. Since the Catholic Church was very diverse from its beginnings, ideas other than the orthodox learning of the Church spread rather easily from the earliest times. These deviant streams of thought were called heretical and its propagators were heretics. Since they threatened the unity of the Church the Catholic Church represented by the Pope and the Church hierarchy in co-operation with the secular power sought to suppress these ideas through severe ecclesiastical and secular punishments. From the 12th century Popes Lucius III, Innocent III and Gregory IX had issued several decrees directed against them. The Third Council of the Lateran (1179) also condemned heresy and stressed the duty of the secular princes to suppress heretics. For that purpose the Pope Gregory IX instituted the Papal Inquisition. The heretics were outlawed, discharged from the Church (excommunicated), their property was confiscated and they were threatened with the death penalty by burning. Nevertheless, the spread of heresy could not be stopped. The religious orders of the Dominicans and Franciscans were charged with defending the Catholic faith and fighting the heretics. The spread of various heretic ideas also affected the Kingdom of Hungary in the Middle Ages. Its southern regions, in direct contact with the Balkans, were influenced by the ideas of Bogomilism. In the end of the 14th century heretic thoughts of the Waldensians reached Hungary. They spread from neighbouring Austria and Moravia to the western part of the Kingdom and had a vivid response mainly in the urban areas among the burghers. In the 15th century students from the Prague university brought radical Hussite teaching to Hungary. This teaching trying radically transform the society found its audience especially in the southern parts of the Kingdom and in Transylvania. The ideas of the Lutheran reformation came from the German lands to Hungary already in the 20s of the 16th century. They were first adopted by the German burghers of the free royal and mining towns in the central and eastern Slovakia and in Transylvania. Although the Catholic Church in cooperation with the secular power tried to intervene against them and several regulation and laws were issued to stop them, these ideas had great success among the population.

Doc. Mgr. Miloš Marek, PhD.
Trnava University in Trnava
Faculty of Philosophy and Arts
Department of History
Hornopotočná 23
918 43 Trnava
Slovakia
milos.marek@truni.sk